

NOVÁK VERONIKA

Gyanús viszonyok

Megengedett és tiltott kommunikáció a középkor végi Franciaországban

1415. január 22-én az alábbi bejegyzés került a párizsi Parlament naplójába: „Megvizsgáltuk és megítéltük J. Fusoris mester, a művészetek, az orvostudomány és a teológia magiszterének perét, amelyet a király indított bizonyos felségsértési vádak és gyanúk alapján, melyek szerint az említett Fusoris kedvezett és tanácsokat adott Anglia királyának és az angoloknak a királyság közös java ellenére.”¹ Mivel Fusoris tagja volt a párizsi Notre-Dame katedrális káptalanjának, pere ennek az intézménynek a bírósága elé került át, és így megőrződött.²

A per igen tanulságos, nem mintha világosan kiderülne a tárgyalás végére az az igazság, amelyet a bírák és a király kerestek: kémkedett-e a vádlott vagy sem. Fusorist felmentették ugyan, de egy sor kérdés megoldatlan maradt, bizonyítékok híján nem tisztázódott egyes cselekedetek valóságos célja. A történész számára azonban a forrás értéke nem ebben rejlik, hanem abban, hogy gazdag anyagot szolgáltat a középkori történelem nehezen vizsgálható problémájáról: a nem hivatalos, az informális híráramlásról. A perben a bírák minden kérdése, a tanúk és a vádlott minden vallomása az emberek közti kapcsolattartásra, a kommunikációra vonatkozott, ennek szándékait, lehetőségeit, helyes vagy elítélendő voltát mérlegelték. És úgy tűnik, nem tudtak dönteni. A bírák megpróbálták a vádlott cselekedeteit a hivatásos kémtevékenység egyes elemeivel azonosítani, miközben Fusoris és gyakran a tanúk is azt szerették volna bizonyítani, hogy a gyanúnak beállított politikai témájú beszélgetések vagy levélküldés még a lojális, ártatlan, mindennapi kommunikáció keretei közé tartoztak.

Ahhoz, hogy jobban megértsük, milyen kategóriákban gondolkoztak a párizsi történet szereplői, meg kell vizsgálnunk, milyen volt a középkor végi titkos hírszerzés, az írott és a szóbeli magántermészetű kommunikáció általános gyakorlata Franciaországban. Hogyan dolgoztak a középkorban a kémek, milyen típusaik lehet megkülönböztetni? És egyáltalán, a kémkedés csakis a hivatásos hírszerzők feladata volt, vagy általánosabb jelenségről van szó?

A kémkedést, mint afféle titkos tevékenységet a lehető legkevesebb nyilvánosság és írásos bizonyíték nélkül űzték. A hivatásos kémkedés adminisztrációját, elszámolásait vagy rendkívül szűkszavúan intézték, vagy pedig a tényleges hírszerzést valamiféle fedőtevékenység alatt könyvelték el. Ezért nincs is róla sok adatunk, történészi kutatása is meglehetősen ritka.³ Talán a peranyagok jelenthetik a legbőbeszédűbb forrásokat, a bíróságok előtt ugyanis az ellenség üzelmeit kellett minél alaposabban napvilágra hozni.

¹ Douët d'Arcq, L.: *Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI*. vol. I–II. Paris, 1863–1864. (a továbbiakban Douët d'Arcq 1863–1864.) I. 377.

² Az eredeti anyag a párizsi Archives Nationales-ban található, LL. 85 jelzet alatt. Kiadása: Mirot, Léon.: *Le procès de maître Jean Fusoris, chanoine de Notre-Dame de Paris (1415–1416). Épisode des négociations franco-anglaises*. Mémoires de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Île-de-France, 1900. 125–279. (a továbbiakban: Procès) A szöveg a 173–279. oldalig tart.

³ Ha a középkori anyag meglehetősen szegényes, a kora újkori kémkedésről több értékes tanulmány született. Lásd többek között: Bély, Lucien: *Espions et ambassadeurs au temps de Louis*

A hétköznapi kommunikáció is nehezen kutatható, éppen szokványos, mindennapi volta miatt. Hogyan küldtek egymásnak nagy távolságra híreket a középkori emberek, amikor még nem létezett postai hálózat és a társadalom tekintélyes hányada nem tudott írni-olvasni? Fennmaradt több itáliai kereskedő vagy diplomata levelezése, köztük a leggazdagabb Francesco Datinié, a pratói kalmáré, aki minden iratát, köztük több tízezer üzleti és magánlevelet városára és így az utókorra hagyományozott. Ismerjük vidéki nemesi családok vagy kereskedőfamíliák levelezéseit Angliában, mint a Paston, a Stonor vagy a Cely család iratait.⁴ De korszakunk Párizsából például egyáltalán nem maradt fenn magánlevél.

Még nehezebb képet kapni a kommunikáció szóbeli részéről, kideríteni mennyire érdekelte a társadalom egyes csoportjait az őket körülvevő világ, a nagypolitika eseményei, miről társalogtak egymás között az emberek, hogyan terjedtek el a rémhírek, pletykák, amelyek annyira meghatározták a középkori városi kommunikációt? Egyáltalán ki beszélgethetett kivel a közügyekről ebben az erősen hierarchizált társadalomban? A kommunikáció túlnyomó hányadát képviselő szóbeliség csak elszórt nyomokban érhető tetten, hiszen a valódi beszélgetések csak akkor kerültek át az írott szó birodalmába, ha törvénybe ütköztek, erősen eltértek a normálistól vagy mellékesen kapcsolódtak egy nagyobb horderejű eseményhez.

A hétköznapi kommunikáció nyomait, csakúgy, mint a kémkedését, így legnagyobb sikerrel a bírósági iratok között kereshetjük. Értékes forrástípust képez a perek anyaga, amely az 1970-es évektől, a történeti antropológia új módszerei és kérdésfeltevése nyomán vált a történeti kutatások egyik legizgalmasabb terepévé. Emmanuel Le Roy Ladurie Montailou-ja, Carlo Ginzburg könyve Menocchióról, az eretnek molnárról bemutatták, hogy az inkvizítorok kérdései egy más forrásokban alig szereplő világot, a társadalom alsóbb rétegeiben működő hétköznapi hiedelmek és kulturális gyakorlatok világát hozzák felszínre.⁵ Bármilyen csodálatos forrás is a peranyag, felhasználása közben nem szabad elfelejtkezni keletkezésének körülményeiről: egy erősen sarkított hatalmi helyzetben született, amelyben a vallató kérdései, előítéletei, valamint a vádlott félelme és túlélési stratégiái erősebbek, mint a valós tények és gondolatok.⁶

A másik jól felhasználható bírósági forrástípust a kegyelemlevelek jelentik. Franciaországban a királyi igazságszolgáltatás gyakorlatába szervesen beépült a megérdemelt büntetés királyi eltörlésének gyakori alkalmazása, amely a társadalom meglehetősen széles rétegeit érintette.⁷ A kegyelemlevelet a király nevében a kancellária állította ki és regisztrálta; nagy előnye, hogy tartalmazza a vádlott vagy elítélt kérvényének elbeszélő részét is, vagyis hogy milyen cselekedet miatt került összeütkezésbe a törvényt. Ezeket az iratokat a ben-

XIV. Paris, 1990.; Bossy, John: Giordano Bruno and the Embassy Affair. New Haven – London, 1991.; Carter, Charles Howard: The Secret Diplomacy of the Habsburgs, 1598–1625. New York – London, 1964.; Információáramlás a magyar és a török végvári rendszerben. Szerkesztette: Peterscsák Tivadar és Berecz Mátyás. Eger, 1999.

⁴ Origo, Iris: The Merchant of Prato. Francesco di Marco Datini. London, 1957.; Davis, Norman: The Paston Letters. Oxford, 1983.; Klingsford, C. L.: The Stonor Letters and Papers 1290–1483. I–II. London, 1919.; Hanham, A.: The Cely Letters 1472–1488. London – New York – Toronto, 1975.

⁵ Le Roy Ladurie, Emmanuel: Montailou, egy okszitán falu életrajza (1294–1324). Fordította Jászay Gabriella. Budapest, 1994.; Ginzburg, Carlo: A sajt és a kukacok. Egy 16. századi molnár világlképe. Fordította Galamb György János. Budapest, 1991.; a történeti antropológia módszertanáról lásd: Történeti antropológia. Szerkesztette: Sebők Marcell. Budapest, 2000.

⁶ Az inkvizíciós perek sajátosságairól lásd például Ginzburg, Carlo: Az inkvizítor mint antropológus. In: Történeti antropológia, 2000. 147–156.

⁷ A bűnözésről, büntetésről és a kegyelemről Franciaországban lásd: Gauvard, Claude: „De grace especial...” Crime, État et société en France à la fin du Moyen Age. Paris, 1991.

nük szereplő részletes esetleírások miatt már meglehetősen régóta használják a mindennapi élet, a társadalom bemutatására.⁸ Kiaknázásuk egy másik lehetséges módjára Natalie Zemon Davis mutatott rá, aki a kérvényeket a népi történetmesélés termékeinek tekinti, amelyek jól tükrözik a mesélőjükre vonatkozó társadalmi és kulturális elvárásokat.⁹ Az mindenképpen bizonyos, hogy a kegyelemlevelek „szépítik” a valóságot, és igyekeznek a felelősséget elhárítani a kegyelemkérő fejről – ezért feladatunk azt is megvizsgálni, hogyan befolyásolja ez a konstrukció a hétköznapi kommunikációról alkotott képünket.

Hivatásos kémek és alkalmi besúgók

„Caveatis vobis a Petro Mediolanensi, est proditor regi suo et regno”, hangozott el a fi-gyelmeztetés Jean Fusoris perében.¹⁰ Az árulóktól, kémektől való félelem rendkívül elterjedtnek tűnik a háborúktól sújtott középkor végi társadalomban. A csatatereken, az ostromlott városokban, az utakon, a békés polgárok között vagy akár a királyi udvarban is tevékenykedtek a titkos információszerzés többé-kevésbé hivatásos művelői. Ezekben a belső viszályoktól terhes években bárkivel előfordulhatott, hogy akarva vagy akaratlanul benézett egy gazdag polgár ablakán, és egy összeesküvés résztvevőit pillantotta meg.¹¹ A 15. század eleji párizsi anonim krónikás, a Párizsi Polgár több ízben tesz említést kémekről (*espies*), akik saját szomszédjaikat jelentették fel a város kormányzatának, vagy pedig a párizsiak megtámadására törekvő ellenségnek küldtek titkos üzeneteket.¹² A polgárháborús ellenségeskedés spontán megnyilvánulásait be is lehetett építeni a hatalomgyakorlás szokványos eszközei közé: Velencében a 15. század második felében épült ki az a belső biztonságot őrző rendszer, amely jutalom fizetésével bátorította és általános gyakorlattá tette a fejelentést és a szomszédok utáni kémkedést.¹³

Az alkalmi kémkedés elterjedt gyakorlata mellett léteztek olyan foglalkozások, amelyek jellegüknél fogva alkalmasabbak voltak titkos információk szerzésére és szállítására. A küldöncök (*messenger, messenger, nuntius*), lovas és gyalogos futárok például a hivatalos hírek, üzenetek mellett gyakran továbbítottak titkos úton szerzett információkat is, sőt, útjuk során maguk is hozzájuthattak ilyenekhez – ez része volt feladatkörüknek. A heroldok, a háborús üzenetek hivatásos közvetítői szintén kedvező helyzetben voltak a titkos hírszerzés-

⁸ Két fontos forráskiadást említünk elsősorban, az első VI. Károly uralkodásának korát mutatja be tematikusan válogatott oklevelek, krónikarészletek és rengeteg kegyelemlevél alapján: Douët d'Arcq 1963–1964. A másik Párizs 1420 és 1436 közötti történelmét illusztrálja kronologikus rendbe szedett kegyelemlevelek, adománylevelek közreadásával: Longnon, A.: *Paris sous la domination anglaise 1420–1436*. Paris, 1878. (a továbbiakban: Longnon 1878.)

⁹ Davis, Natalie Zemon: *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford, 1987. (a továbbiakban N. Z. Davis 1987.) Claude Gauvard a kegyelemlevelek alapján vizsgálta a királyról a társadalomban létező, valamint a felülről sugallt képet: *L'image du roi justicier en France à la fin du Moyen Age d'après les lettres de rémission*. 107e Congrès des Sociétés savantes, phil. et hist., I, 1985. 165–192.

¹⁰ Procès 216. „Óvakodjatok Pierre de Milantól, mert elárulja királyát és a királyságot.”

¹¹ Jean Juvénal des Ursins: *Histoire de Charles VI, roy de France*. In: *Nouvelle collection de mémoires pour servir à l'histoire de France par Michaud et Poujoulat*. II. 1836. (a továbbiakban: Juvénal) 531. Az eset éppen Fusoris pere alatt, 1416 Húsvétján történt meg.

¹² *Le journal d'un bourgeois de Paris 1405–1449*. Szerkesztette: Alexandre Tuetey. Paris, 1881. 79. és 259.

¹³ Crouzet-Pavan, Elisabeth: *Les mots de Venise: sur le contrôle du langage dans une Cité-État italienne*. In: *La circulation des nouvelles au Moyen Age*. Paris, 1994. (a kötet a továbbiakban: *La circulation*.) 205–218.

ben, bár ezt etikai kódexük tiltotta. A követek tevékenységében a hivatalos tárgyalások mellett nagy szerepet kapott az intrikálás és az ellenfél titkainak a kifürkészése is.¹⁴

A kémkedést mellékfoglalkozásként üzők serege mellett megtaláljuk a felderítés és a titkos információszerzés specializált mestereit is. A *coureur* és *explorator* kifejezéseket a katonai felderítőkre használták, krónikák csataleírásaiban gyakran találkozunk velük. A beépített kémekről (*espie, mouche*) nehezebb adatokhoz jutni, őket főként a királyi számlákból ismerjük, valamint a lelepleződésük után keletkezett forrásokból: periratokból vagy kegyelemlevelekből.¹⁵ Különbéféle szinteken dolgoztak: volt, aki a katonák közé elvegyülve szerezte az információit, a kémkedés gyanúja azonban felmerült a francia királyi tanács ülésével kapcsolatban is. Az 1404-es béketárgyalások során az angol fél közölte, hogy beépített kémük révén ismerik a tanács katonai terveit. A gyanú Courcy urára esett, aki 6–7 évvel azelőtt hivatalos küldetésben járt Angliában, és azt követően járadékot is húzott az angol királytól. Az ügy kivizsgálása után azonban felmentették a vádak alól.¹⁶

Hennequin du Bos nemesi fattyú egy francia katonai akció során angol fogságba került, majd „angollá is lett”. Először hadifogoly társairól árult el információkat új barátainak, majd vállalta, hogy visszatér Franciaországba és „tudakozódik a király és a hadsereg állapotáról”. 1386-ban tett vallomásában beszámol hét társáról, akik az ország különböző területeit kémlelték ki, majd a régóta angol kézen levő Calais-ba tértek vissza jelentést tenni különféle állótözetekben, kóbor lovagként, remete- vagy szerzetesruhában. Tevékenységüket posztókereskedő, madárárus, ötvös vagy inas képében végezték. Hennequin Saint-Quentin városában bukott le, amikor túl feltűnően igyekezett barátságba kerülni a város jeles polgáraival és minden követ megmozgatott, hogy bepillantást nyerhessen a királyi börtönbe. A Châtelet bűnügyi feljegyzései között fennmaradt vallomás a szűkszavú és titokzatos számláknál életközelebbi módon mutatja be a hivatásos kémek szakmai fogásait, állandó utazgatásukat leplező fedőtevékenységeiket és a szerzett információk továbbításának módját.¹⁷

A hadifoglyok nagyobb része nem szívesen állt volna át az ellenséghez, de gyakran találtak magukat olyan helyzetben, hogy szabadulásuk fejében kémkedniük kellett. 1417-ben Symonnet de Villebon a burgundiak fogságába esett, akik rávették, hogy váltságdíjgyűjtés ürügyén keresse meg fivérént az armagnac-ok kezén lévő Melun városában, és titokban érdeklődjön a védelem erejéről, majd árulja el nekik, amit megtudott. Symonnet lelepleződött és kivégezték.¹⁸ Jean le Restis 1383 körül esett angol fogságba, feladata az lett, hogy gyalogosan kémlelje ki a kivonuló angol seregekre lecsapni készülő francia egységek létszámát. Három hónap elteltével szökött meg, majd sorozatos lopásai miatt tartóztatták le Párizsban. Árulóként és tolvajként végezték ki.¹⁹

A kémkedés határai tehát meglehetősen bizonytalanok voltak, a jelenség a középkor végi francia társadalomban nem korlátozódott a hivatásos kémek szűk szakmai csoportjára. Bárki kerülhetett olyan helyzetbe, hogy titkos információk szerzésére vagy továbbítására kellett vállalkoznia, és bárki válhatott kémkedés célpontjává saját közösségében.

¹⁴ Alban J. R. – Allmand T. C.: Spies and Spying in the Fourteenth Century. In: War, Literature and Politics in the Later Middle Ages. Szerkesztette: T. C. Allmand. Liverpool, 1976. 73–101. (a továbbiakban: Alban – Allmand)

¹⁵ Alban – Allmand 79–81.

¹⁶ La chronique du Religieux de Saint-Denis. I–VI. Kiadta: L. Bellaguet. Paris, 1839–1852. III. 163.

¹⁷ Duplès-Agier, H.: Registre criminel du Châtelet de Paris. I–II. Paris, 1861–1864. (a továbbiakban: Duplès-Agier 1861–1864) I. 379–393.

¹⁸ Douët d’Arcq 1863–1864. II. 81. Az ügy a fivér által a saját maga számára kért kegyelemlevélben maradt fenn.

¹⁹ Duplès-Agier 1861–1864. I. 123–124.

Levél és üzenet

A középkor végi Franciaországban a hivatalos levelezés csatornáit meglehetősen jól működtek, a király, a nagy tartományok urai és a városok rendelkeztek állandó levelezési lehetőséggel. A burgundi hercegek számlái között igen nagy helyet foglalnak el a küldöncöknek szóló kifizetések. 1420 körül a számlák 37 küldönc, közülük 12 lovas küldönc nevét őrizték meg, és nem is csak ők szállítottak leveleket, hiszen a fontosabb címzetteknek szóló leveleket heroldok vitték, kevésbé jelentős üzeneteket pedig alkalmi küldöncökre is bízta.²⁰ A kevésbé bőbeszédű párizsi számlákból csak azt tudjuk meg, hogy a város rendelkezett egy állandó küldöncel, más francia városok (pl. Reims vagy Troyes) fennmaradt városi tanácsi jegyzőkönyvei azonban intenzív levelezésről tanúskodnak a királyság nagyjával és a jelentősebb szomszédos településekkel. E kapcsolat fenntartására általában ezek a kisebb városok is tartottak állandó küldöncöt.²¹ Reims és a provençe-i városok esetében megfigyelhető, hogy a városok között igyekeztek rendszeressé tenni az érintkezést, vagy legalábbis kölcsönösen értesítették egymást, ha valami fontosat megtudtak. Ebbe az információs hálózatba bekapcsolódtak a helyi királyi tisztviselők, a *bailli*-k is, akik funkciójuk miatt értékes információkkal szolgálhattak a városoknak. A *bailli*-k voltak a központi hatalom felől érkező hírek legfontosabb célpontjai, hiszen a kihirdetendő rendeleteket általában nekik kellett az alattvalók felé továbbítani.²²

A hatalmi központok közötti kapcsolattartás mellett a középkorban a diplomáciai és a kereskedelmi levelezés jelentett egy állandóan fennálló összeköttetést a távoli vidékek között. Az itáliai városok, Firenze, Velence és Róma voltak a legjelentősebb hírcsomópontok: rendszeresen érkeztek és indultak levelek kereskedő és üzlettársa, diplomáciai küldött és ura vagy a pápai udvarba küldött prokurátor és megbízói között. Ezek a levelek általában rengeteg mellékesen szerzett információt tartalmaztak, amelyek nem kapcsolódtak az üzlethez vagy a diplomáciához, írójuk mégis fontosnak tartotta továbbítani őket, mint afféle színes híreket a nagyvilágból.²³ Ennek a rendszeres levélváltásnak a csatornáit is ki lehetett használni, ha valaki üzenetet akart küldeni vagy információt szerezni a távoli eseményekről. A kereskedői, diplomáciai levélsomagokba kívülállóknak üzenetei is bekerülhettek, a távolról érkező leveleket pedig sohasem csak a címzett olvasta el, hanem tartalma az érdeklődők számára is elérhetővé vált. Antonio Morosini a 15. század elején számos városában élő kereskedő levelezéséből emelt át anyagot krónikájába, és ezt a módszert alkalmazta

²⁰ Guenée, Bernard: Les campagnes de lettres qui ont suivi le meurtre de Jean sans Peur, duc de Bourgogne (septembre 1419-février 1420). *Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*. 1993, 45–65. A forrás: Mollat, Michel: Les comptes généraux de l'État bourguignon entre 1416 et 1420. I-III. Paris, 1966.

²¹ Vidier, Alexandre – Le Grand, Léon – Dupieux, Paul: *Comptes du domaine de la ville de Paris*. I. (1424–1457). Paris, 1948.; Guilbert, Sylvette: *Registre de délibérations du Conseil de ville de Reims (1422–1436)*. Reims, 1990–1991. (a továbbiakban: Guilbert 1990–1991.); Roserot, A.: *Le plus ancien registre des délibérations du conseil de ville de Troyes, 1429–1433*. Troyes, 1886.; Hébert, Michel: *Communication et société politique: les villes et l'État en Provence aux XIVe et XVe siècles*, In: *La circulation*, 231–242.

²² Bourquelot, Félix: *Correspondance entre le corps municipal de Paris et celui de Noyon en 1413*. *Bibliothèque de l'École des Chartes*. 7. 1845–1846. 52–69. Vermandois *bailli*-jának a noyon-iak elküldték a Párizsból kapott levelek másolatát, a válaszlevél másolatát, amelyet a *bailli* jóváhagy. A levélből kiderül, hogy az innen-onnan szerzett fontos információkat kölcsönösen megküldték egymásnak.

²³ Ilyen leveleket vizsgál Jeanne d'Arc korabeli megítéléséről: Contamine, Philippe: *Signe, miracle, merveille. Réactions contemporaines au phénomène Jeanne d'Arc*. In: *Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Âge*. Paris, 1995. 227–240.

Marino Sanudo is, aki rengeteg, Velencébe érkező diplomáciai és kereskedelmi levelezésbe nyert betekintést gigantikus méretű naplójának megírása közben.²⁴

Nem mindenki volt azonban ilyen kedvező helyzetben, nem mindenkinek a szomszédságában élt távoli fiókcégekkel rendelkező kereskedő. Az állandó küldöncel nem rendelkezők, vagyis a népesség legnagyobb része számára így a földrajzi távolságok leküzdése komoly problémát jelentett: kellett találni valakit, aki elvitte az üzenetet a távolabbi városban élő rokonnak vagy üzletfélnek. A fegyveres csoportok, katonai vezetők gyakran használtak hadifoglyokat az egymásnak szánt üzenetek közvetítésére. A foglyok maguk vagy rokonaik váltságdíjáért cserébe vállalták a levélhordást, mint 1412 májusában egy szegény paraszt felesége és egy öreg falusi, akik a párizsi Parlamentnek adták át az orléans-i herceg leveleit.²⁵ A békés lakosság azonban nyilván más alkalmi küldöncöz folyamodott.

Sürgős esetben valószínűleg megfizettek egy szolgát vagy alkalmazottat, aki azonnal elindult a levéllel. Forrásaink tanúsága alapján azonban létezett egy másik fajta, sokkal véletlenszerűbb csatorna is. Amikor valaki útnak indult, megkérdezte ismerőseit, nem akarnak-e üzenetet küldeni arra a vidékre, amerre utazott. Az ajánlat nem is kizárólag a közvetlen ismerősökre terjedt ki. Jean Michaut idős párizsi mészáros éppen a Notre-Dame előtti mészárszékében árulta a húst, amikor felkereste ismerőse, a Saint-Pierre de Gonesse-i plébános, és megkérdezte, nem akar-e üzenetet küldeni Tours-ban élő testvérének, mivel ismert egy fűszereslegényt a Saint-Denis utcából, aki éppen ebbe a városba készülődött. Mivel Michaut-nak volt elintézni való ügye, elfogadta az ajánlatot. Egy-két nap múlva meg is jelent a fűszereslegény, akinek átadott egy jelentősebb összegről szóló adólevelet és egy szóbeli üzenetet a testvére számára. Fél év múlva érkezett vissza egy üzenet Tours-ból, amelyben az említett testvér üdvözlétét küldte, egy utazó közvetítésével.²⁶

Az alkalmi levélvivők nyilván a társadalom olyan mobilabb, gyakran utazó elemei közül kerültek ki, mint a kereskedők, a mesterlegények, de forrásainkban főként klerikusokkal, papokkal és szerzetesekkel találkozunk, akik szintén gyakran vándoroltak rendházról rendházra, a szegényebbje egyik alkalmi munkától a másikig, hiába üldözték ezeket a *vagi clerici*-t az egyházi hatóságok.²⁷ Nemcsak a konkrét küldönci szerepet vállaló egyháziakról van azonban itt szó, hanem egy, a korszakban meggyökerezett sztereotípiáról is. Nicole du Gardin testvér csak megélhetését keresve járta a vidéket, amikor elfogták az armagnac-ok, és első dolguk az volt, hogy átkutassák, nem visz-e leveleket. Miután kiderült ártatlansága, a szerzetest ott tartották az erődítményükben, hogy misézzen nekik.²⁸

Míndeddig levelekről beszéltünk, és a fennmaradt kereskedői, diplomáciai levelek valóban információban gazdag írások, amelyek önmagukban is megállják a helyüket. Az általunk felhasznált, közvetett forrásokban azonban a levelezés ennél összetettebb gyakorlatról olvashatunk. Ez alapján úgy tűnik, hogy a középkori levelezésben az írott betű mellett változó nagyságú, de mindenképpen jelentős szerepet játszott a szóbeliség is. Az üzenetek ugyanis korántsem egyetlen (kommunikációs értelemben vett) csatornán keresztül jutottak el a címzethez, hanem többön, amelyek egyszerre működtek, de más-más funkciókat tölthettek be.

²⁴ Hyde, J. K.: *The Role of Diplomatic Correspondence and Reporting: News and Chronicles*. In: Hyde, J. K.: *Literacy and its Uses. Studies on Late Medieval Italy*. Manchester – New York, 1993. 217–261.; Lefevre-Pontalis, G. – Dorez L.: *Chronique d'Antonio Morosini*. I–IV. Paris, 1898–1902.; Marino Sanudo: *I Diarii*. I–LVIII. Venezia, 1879–1903.

²⁵ Douët d'Arcq 1863–1864. I. 348–349.

²⁶ Longnon 1878. 228. 1425. október

²⁷ Geremek, Bronisław: *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris, 1976. (a továbbiakban: Geremek) 173.

²⁸ Douët D'Arcq 1863–1864. II. 18–19. 1422.

Jeannette Bonfils-t egy ismerős asszony a házába hívta. Itt egy férfi várt rá, aki szóban átadta neki Jean Rontier üdvözlését. Elmondta, hogy Rontier szeretné feleségül venni Jeannette-t és mindenét megosztaná vele. Az ezután átadott levelet Jeannette fel sem bontotta, feltehetően olvasni sem tudott, mivel a bíróságon úgy fogalmazott, hogy még nem *hallotta* és nem olvastatta fel a levelet senkivel.²⁹ Vallomásából kiderült, hogy két éve már váltott üzenetet Rontier-val. Ekkor a férfi levelében üdvözölte és figyelmeztette a leányt, hogy tisztességesen éljen, a kézbesítő pedig azt is elmondta, hol lehet megtalálni Rontier-t. Jeannette Rontier komájával üzent vissza szerelmének: küldött neki egy kis színes, veretekkel díszített szövettarabot, és megkérdezte, el akarja-e venni feleségül, mert ha igen, hozzámenne. Ebben az esetben, feltehetően az egyik fél analfabetizmusa miatt, a kommunikáció lényegi része szóban történt: mind a szándéknyilatkozatok, mind az értesítés a férfi hollétééről a kézbesítők szavain keresztül jutottak el a két kommunikáló szereplőhöz.³⁰

Az írott üzenet veszélyes volt, könnyen illetéktelen kezekbe kerülhetett, ezért is volt érdemes inkább a küldőnc emlékeztetőre hagyatkozni. De még ha a levél nem is volt kompromittáló tartalmú, önmagában az ellenséggel fenntartott levelezés is gyanússá tette az embert a hatóságok szemében. Jeannette Bonfils-t száműzték egész Franciaországból – pedig állítása szerint levelezése kizárólag magántermészetű volt –, mert szerelme az armagnac-ok által ellenőrzött területen tartózkodott. Az 1420-as évekből származó városi forrásokban több helyen is szerepel a magánlevelezés teljes ellenőrzésének a szükségessége. Mind a kimenő, mind a bejövő leveleket jelenteni kellett a város katonai vezetőjének, s ha valaki ezt elmulasztotta, árulás bűnében marasztalták el.³¹ Az óvatosabbak ezért kerültek az írott üzeneteket (vagy legalábbis kegyelemleveleikben ezt hangsúlyozták). Jean de la Fontaine párizsi polgárnak egy szerzetes ajánlotta fel, hogy elviszi a levelét, ha ellenséges területre szeretne üzeni. La Fontaine igencsak gyanús személy lehetett az ekkor az angolok kezén lévő Párizsban, mivel az armagnac-párti volt párizsi előljárónak, valamint a *dauphin*³² titkárának kívánt üzenetet küldeni – kizárólag szóban. Ismertetőjelként egy pergamendarabra ütötte kézipecsétjét. A kegyelemlevélben bevallott üzenetek meglehetősen szűkszavúak voltak, az egyikben meghalt sógora hagyatéki ügyének gyors elintézését kérte, a másikban csupán ajánlotta magát a címzettnek. A szerzetes visszatérte után üzent neki, hogy levelet hozott számára – ez megrémítette a biztonságra törekvő La Fontaine-t. „Amikor meghallotta, hogy levelekről van szó, visszaüzent, hogy nem akar vele beszélni, és hogy szóban üzenje meg, mit akar. De Martin testvér azt üzenté, hogy mindenféleképpen beszélni akar vele, és ha nem hagyja, hát mindenki előtt fogja átadni a leveleket.” Nagy nyilvánosság előtt leveleket átvenni valakitől ebben a polgárháborútól partokra szakított korszakban egyet jelentett az árulás gyanújába keveredéssel. Hát még mikor polgárunk megtudta, hogy a levelek magától a *dauphin*-tól, az ellenséges párt vezérértől származnak! A kegyelemlevélben érzékletesen festi le felháborodását, elutasító magatartását és Martin testvérré zúdított fenyegetéseit – ez nyilvánvalóan hozzátartozott a meggyőző kérvényhez. Két eredeti „levelezőpartnerre” viszont csak szóbeli üzenetet küldött, amelyet pergamenre vagy papírra nyomott pecsétjükkel hitelesítettek. Martin testvér kérte, igazolja neki az üzenetek átvételét írásban, amit La Fontaine megtagadott, helyette egy díszes tűző zomán-

²⁹ A csendes olvasás, hangos olvasás és felolvasás problematikájával foglalkozik Coleman, Joyce: *Public Reading and the Reading Public in Late Medieval England and France*. Cambridge, 1996. és Saenger, Paul: *The Space between Words*. Stanford, 1999. A középkor végi városokban egyébként viszonylag nagy volt az írni-olvasni tudók aránya még a nők körében is, hála a városi kisiskoláknak. *Histoire de la France urbaine*. I–IV. Szerkesztette: Georges Duby. Paris, 1980. II. 371.

³⁰ Longnon 1878. 81–83. 1423. március.

³¹ Guilbert 1990–1991. 4.

³² A későbbi VII. Károly ekkor még az angolokkal szemben álló armagnac párt vezetője.

cozott darabját küldte ismertetőjelül.³³ La Fontaine történetében a veszélyes és kompromittáló írásos üzenet és a kevesebb buktatóval járó szóbeliség mellett nagy szerepet játszanak a hitelesítést szolgáló tárgyak, pecsétes papírok – a már említett Jeannette Bonfils esetében talán erre szolgált a veretekkel díszített színes szövetdarab.

Említettük, hogy a vizsgált forrás, a kegyelemlevél műfaja nyilvánvalóan torzított formában mutatja be a levelezés gyakorlatát, a fent elemzett példákból következtetni tudunk arra is, hogy milyen elemeket hangsúlyoztak és melyeket próbáltak elhallgatni. A kegyelemet kérők általában igyekeznek kisebbiteni saját szerepüket, tudatosságukat, talán ez is belejátszik abba, hogy a fenti történetekben a kezdeményezés mindig a potenciális küldőnc kezében van, és az üzenetküldés nem előre tervezett kapcsolatfenntartást jelent, hanem véletlenszerű alkalmat a kommunikációra. Másrészt feltehető az is, hogy kérelmében mindenki az üzenetek rövidségét, ártatlanságát hangsúlyozza, ezért találkozunk az előző üzenetre egyáltalán nem reflektáló válaszokkal: az üzenetküldők nagy része csak „ajánlja magát” (*se recommander*). Lehetséges tehát, hogy a forrásainkban tükröződő képpel teljesen ellentétben Jeannette Bonfils ravasz nőszemély volt, aki szerelmes levelezés ürügyén titkos információkat küldött összekötőjének;³⁴ Jean de la Fontaine pedig valójában állandó titkos kapcsolatban állt a *dauphin* legfontosabb embereivel sőt magával a *dauphin*-nel is. A hangsúlyeltolódások és torzítások azonban csak az adott eset hihetőségén ejtenek csorbát, mivel a történetekben felhasznált formáknak valóban létezniük kellett: csak ezek jellemezték ugyanis hihetően azt a „hétköznapi, ártatlan levelezést”, amit gyanúba keveredett hőseink sugallni akartak a kegyelemleveleket kiállító királyi kancelláriának.

A kocsma és a király

1415 Nagyböjtjében Pierre Delcy, ügyvéd a párizsi Châtelet bíróságán, éppen a Notre-Dame katedrálisban sétálgatott fel-alá, amikor hozzálépett egy ismeretlen angol pap és beszélgetésbe elegyedtek – természetesen latinul, az értelmiség nemzetközi nyelvén. A pap az éppen Párizsban tartózkodó angol követséggel érkezett a templomba, és először a párizsi klerikusok nagy szabadságára tett megjegyzést. Majd az egyházi témáról hamarosan rátértek a legfőbb aktualitást jelentő kérdésre: a követségre és annak sikerére. Delcy kifejezte örömét, hogy az angolok végre tesznek valamit a béke ügyéért, mert eddig a franciák már sok követséget küldtek hozzájuk, és csak az angolokon múlt, hogy nem született egyezés. A pap válaszában kitért arra, hogy a legutóbbi francia követség egyik résztvevője, egy magas, sötét arcú egyetemi magiszter nagyon rosszul végezte a dolgát és veszélybe sodorhatja Franciaországot. A nevét persze nem akarta elárulni, de Delcy nem tágított. Tudni akarta „mi a szándékuk, és hogy békére vagy háborúra törekednek-e”, ezért tovább beszéltette az angolt. Az erre történelmi érvekkel és az angol királyok családfájával alátámasztott hosszú beszédet tartott Normandia angol tulajdonáról. Delcy ezt azzal utasította vissza, hogy kár ilyen régi dolgokat felhánytorgatni, amikor a kérés ésszerűtlenül nagy és teljesíthetetlen. A válasz az volt, hogy akkor viszont Anglia készen áll a háborúra. Delcy végezetül hosszasan kérlelte az angolt, mondaná meg, ki volt az a gonosz ember, akiről beszélt. Az végül elárulta, hogy egy bizonyos Pierre de Milan-ról van szó, aki szerinte áruló, Angliában többször került nagy veszélybe az árulása miatt, és csak az angol királynak köszönheti, hogy megmenekült. Ennél többet nem sikerült kihúzni belőle, így elváltak. Pierre Delcy állítása

³³ Longnon 1878. 224–227. Az eset 1421-ben történt.

³⁴ A női szerepekről és túlélési stratégiákról egy alapvetően férfidominanciájú világban lásd: N. Z. Davis 1987. a fejezetet a női kegyelemlevelekről 77–110.; Davis, N. Z.: *Martin Guerre* visszatérése. Budapest, 1999.; Kagan, Richard L.: *Lucrecia's Dreams. Politics and Prophecy in Sixteenth-Century Spain*. Berkeley, 1990. Mindkét történetben a hősnő kettős szerepet játszik, céltudatosságát és cinkosságát a bíróság felé mutatott naivitással és együgyűséggel leplezi.

szerint nem is törődött a dologgal, hiszen nem tudta, milyen szándékkal vádaskodott az angol, ezért csak akkor fordult a bírósághoz vallomástételre, amikor meghallotta, hogy Pierre de Milan börtönbe került gyanús tevékenységei miatt 1415. szeptember elején.³⁵

Két idegen egymás mellé sodródott egy nyilvános helyen, és mindketten kifejtették véleményüket az aktuális politikai helyzetről. A szereplők jól értesültségének egy része természetesen függött társadalmi helyzetüktől is, sőt az angol pap diplomáciai küldetésben járt a szóban forgó ügygel kapcsolatban, nem meglepő tehát, hogy ilyen hozzáértően, történelmi tényekre hivatkozva érvelt. Kevés hasonló részletességgel megőrzött, kifejezetten aktualitásokkal foglalkozó (és nem – mondjuk – morális vagy vallási témájú) társalgással találkozunk forrásainkban, a kegyelemlevelekben és a bírósági dokumentumokban.

A kisebb beszélgetéstörödékek alapján is feltárhatjuk azonban a közügyekkel kapcsolatos eszmecseréhez kapcsolódó kulturális gyakorlatokat, szokásokat. Feltérképezhető például, hol társalogtak előszeretettel a középkori városlakók. A legfontosabb helyszín minden valószínűség szerint a kocsmá, a fogadó (*taverne, auberge*): Párizsban több száz ilyen működött, amelyeket cégériük alapján különféle festői nevekkel illettek.³⁶ Ebédidőben vagy munka után sokféle ember tért be a kocsmába, megfordultak ott messziről jött kereskedők, szabadságos katonák, valódi vagy hamis zárándokok, alázatos koldusok, hivatásos bűnözők, rablók és tolvajok, elvegyülve a zajongó diákokkal és a tisztos vagy már nem is annyira tisztos kézművesekkel.³⁷ Gossuyn de Luet aranyműves egy hosszú betegségéből felépülve találkozott barátjával, Michiel Garcye mártáskészítővel, akivel betért a Miasszonyunk képmásáról elnevezett kocsmába. Itt találkoztak Jean Trotet pékkel és Jean d'Arras cipésszel, majd együtt leültek ebédelni. „Ebéd közben, ahogy az szokás, a királyságban dúló háborúkról és a párizsi és másutt élő kisembereket sújtó szegénységről beszélgettek.” Gossuyn panaszkodott, milyen rosszul megy ezekben az időkben az aranyművesség, majd kifejtette, hogy „addig nem lesz jó világ Párizsban, amíg nem lesz Franciaországban egy békeszerető király, míg az egyetem nincs telve emberekkel és míg a Parlament bíróságát nem tartják fenn és nem engedelmeknek neki annyira, mint régen.” Trotet erre azzal válaszolt, hogy sokan vannak Párizsban hasonló véleményen, akikhez még többen is csatlakoznának egy felkelés esetén. A lázadást meg is szervezték, de vezetőit letartóztatták és kivégezték.³⁸ Több olyan esetről tudunk, ahol az összeesküvők (egyszerű kézművesek 1417-ben vagy éppen gazdag és megbecsült polgárok 1430-ban) kocsmákban tartották megbeszéléseiket,³⁹ de a felforgató szavak nem csupán ilyen szervezett formában hangzottak el a boroskupák felett. Egy jó ebéd és tekintélyes mennyiségű bor elfogyasztása után megoldódtak a nyelvek: egy vigyázatlanul elejtett szóból is felségsértési ügy kerekedhetett, természetesen akkor, ha valaki jelentette a hatóságoknak. A Párizs melletti Lendit-vásár idején néhány ismerős együtt ivott, majd az egyre élénkebbé váló beszélgetés során egyikük megjegyezte, hogy az akkor két éve halott V. Károly király rendkívül mohón gyűjtötte a pénzt, ám halála után sok adót elengedtek. Erre rátromfolt a másikuk: „Ördög bújjék bele, miért élt ilyen sokáig; jobb lett volna nekünk holtan, ha meghal tíz évvel korábban!” A kijelentésnél haragosabb is jelen volt, aki meg is fenyegette társát, hogy feljelenti.⁴⁰ Egy má-

³⁵ Procès 214–216.

³⁶ A párizsi kocsmák listája: Champion, Pierre: Liste de tavernes de Paris d'après les documents du XVe siècle. Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France, 1912. 259–267.

³⁷ Geremek. A szerző rengeteg esetleírással mutatja be a kocsmái miliő szerepét, látogatottságát.

³⁸ Longnon 1878. 351–353. 1433 augusztusában.

³⁹ 1417 májusában a burgundi herceg behívását tervezte egy kocsmában néhány takács és kőműves: Douët d'Arcq 1863–1864. I. 395–396. 1430 elején, az angolok által irányított Párizsban a *dauphin* seregének bejuttatására szöttek terveket ügyvédek, városi tanácsosok és más előkelőségek, akik tanácskozásaik egy részét kocsmákban tartották: Longnon 1878. 301–308.

⁴⁰ Douët d'Arcq 1863–1864. I. 99–100. 1382-ben.

sik kocsmában Guillaume szabó szólalt fel kissé kapatosan: „Mit csinált Anjou hercege ott, ahova ment? Fosztogatott, rabolt, kivitte a pénzt Itáliába, hogy elvegye más birtokát. Meghalt és pokolra jutott, csakúgy, mint szent Lajos király meg a többiek mind.”⁴¹

A kocsmán kívül nyilván sok beszélgetés szövődött magánházakban, akár vendégségek alkalmával, akár a ház alatti üzletben, műhelyben napközben. Láttuk, hogy a templomban is szokás volt körbesétálgatni, nézelődni, társalogni, de profán beszélgetések folytak más szent helyeken is, az Aprószentek temetője, a csontkamrák és a sírok a párizsiak kedvelt találkozóhelyei voltak.⁴²

És végül társalgásra kínálta magát az összes párizsi utca, kereszteződés és tér.⁴³ Kommentálnivaló akadt bőven, minden helyszínen más és más érdekesség kínálkozott. A város szívében álló Châtelet-nál a pénz értékével, adózással kapcsolatos rendeleteket függesztettek ki, a Notre-Dame és más templomok kapuira pedig gyakran ragasztottak lázító írásokat.⁴⁴ A város szélén felállított akasztófákon kívül Párizs szívében, a Halles piacon is állt egy vesztőhely, a sétálgatók a város több terén találkozhattak kalodával, mindegyik alkalmat adott a kivégzettek vagy az éppen büntetésüket töltők gáztetteinek megtárgyalására. A Notre-Dame előtti téren hirdették ki ünnepélyesen a kiátkozásokat, prédikálták ki a különféle bűnösöket, mint például Jeanne d'Arc-ot vagy utánczóit, itt égették el az eretneknek nyilvánított irományokat. A városkapuknál beáramló vidéki kereskedőkkel, utazókkal vagy éppen hivatásos küldöncökkel a távoli hírekről lehetett beszélgetni. Dominique Zoutre, Jean Hains és Marc Zoudres diákok a Saint-Denis kapunál álldogáltak és várták az egyetem szolgálatában álló flandriai küldöncöt, aki rendszeres időközönként szállította a leveleket Párizs és a diákok szülőföldje között. Közben beszélgetésbe elegyedtek egy inaslegénnyel, majd három poroszló (*sergent*) beléjük kötött és letartóztatta őket.⁴⁵ A nézelődés a piacokon vagy a közmondásos tolongás a Petit-Pont hídján mind kedvező lehetőséget kínáltak a társalgásra.

Miről folytak a beszélgetések, melyek voltak a korszak párizsi közvéleményét foglalkoztató aktuális kérdések? Láttuk, hogy szokásos beszédtemának a háború és a szegénység számított, vagy ahogy egy másik kegyelemlevél részletesebben kifejti: „elkezdtek beszélgetni a háborúkról, adókról, sóadóról, hadiadóról és a királyság más terheiről, és megállapították, hogy a királyság nagy veszedelemben volt és van is, és a kereskedőket is nagyon elnyomták és elnyomják most is.”⁴⁶ A százéves háború jó időre elegendő beszédtemát szolgáltatott a francia és az angol királyság lakóinak. A kegyelemlevelek alapján nem derül ki részletesebben, ám a Párizsi Polgár naplója alapján feltárul, milyen események keltették fel leginkább a párizsiak figyelmét. A háború számukra elsősorban a különféle pártállású katonák, szabads csapatok rémtetteit jelentette, az ostrommal bevett városok kifosztását,

⁴¹ Douët d'Arcq 1863–1864. I. 58–59. Utalás I. Anjou Lajos herceg, II. János francia király fiának sikertelen itáliai hadjáratára 1382–1383-ban.

⁴² Alexandre-Bidon, Danièle – Treffort, Cécile: Un quartier pour les morts: images du cimetière médiéval. In: A réveiller les morts. La mort au quotidien dans l'Occident médiéval. Szerkesztette: Danièle Alexandre-Bidon és Cécile Treffort. Lyon, 1993. 253–273.

⁴³ A városi tér használatáról lásd: Leguay, Jean-Pierre: La rue au Moyen Age. Rennes, 1984.

⁴⁴ Gazdasági témájú rendeletek: Le journal d'un bourgeois de Paris 229. 1408 februárjában az egyetem szólított fel gyülekezésre a templomok ajtajára erősített plakátokkal: Ordonnances des rois de France de la troisieme race. I–XXII. Paris, 1723–1849. IX. 293–294. 1414 októberében valaki hasonló plakátokon figyelmeztette a párizsiakat, hogy el akarják tőlük venni a fegyvereiket: La chronique du Religieux de Saint-Denis V. 445–447.

⁴⁵ Denifle, Heinrich – Chatelain, Émile: Chartularium Universitatis Parisiensis. I–IV. Paris, 1891–1899. (a továbbiakban: Chartularium) IV. 8.

⁴⁶ Douët d'Arcq 1863–1864. I. 99.

a falvak felégetését, az utakon járók megsarcolását.⁴⁷ A borzalmaknak rangsora volt, az erőszaktetelek közül a férjes asszonyokon elkövetettnél súlyosabb volt az apácák, szűzlányok megrontása. A gyújtogatások, fosztogatások közül a templomok, rendházak kirablása és elpusztítása számított a legelítélendőbbnek, a gyilkosságok közül pedig a kisgyermek, sőt keresztleetlen csecsemők megölése. Ezek a rémtettek sztereotípiákká váltak és többé-kevésbé kötött sorozatokba rendeződtek, ahol a legkisebb automatikusan vonta maga után a legsúlyosabbat is, így egyetlen konkrét esemény rögtön számos egyéb erőszakos cselekedetet is beemelt az aktuális beszéd témák közé.⁴⁸

A háború veszedelmeihez hasonló súlyt kapott a témák között az ország nagyjainak szidalmazása. A polgárháborús megosztottság az 1400-as évek elejétől, majd az angol megszállás 1422-től nyilvánvalóvá teszi, hogy mindig volt ellenség, hol távolabb, hol viszont egészen közel, a helyi vezetésben, amelynek rossz tulajdonságait ki lehetett beszélni. Általános jelenség, hogy a jó király mellé rossz tanácsadókat képzel a közvélemény, és nekik tulajdonítja a rossz döntéseket. Szóbeszéd tárgya lett Párizsban egyes főurak árulása, megvesztegethetősége, harácsolása. Volt, aki kijelentette, hogy „a királyi tanács egy nagy szemétdomb, és emiatt jöttek a háborúk”.⁴⁹ A fiatal hercegeknek rendszerint felrötták rendetlen, kicsapongó életüket, játékszenvedélyüket.⁵⁰

A szóbeszéd azonban a király személyét sem kímélte. VI. Károly vissza-visszatérő melankóliája, örültsége 35 éven keresztül nehezedett az országra. A hivatalos krónikák, például a saint-denis-i szerzetes krónikája az elhatalmasodó betegség hónapjait a király „távollétének” (*absence*) nevezték, sokan azonban nem ilyen finoman fogalmaztak. „A király egészen bolond, meg van veszve” (*bien fol et enragié*). A nyers kijelentések általában a kegyelemlevelekben jelennek meg, a korszak naplói pedig a király betegségének okát kereső találgatásokról, a kipróbált gyógymódok sikertelenségén való sajnálkozásról, felháborodásról is szólnak.⁵¹ Angliában VI. Károly unokájának, VI. Henriknek örültsége vált szóbeszéd tárgyává. Az 1440-es években a hatóságoknak számos felségsértő kijelentéssel kellett foglalkozniuk. 1442-ben egy kisbirtokos paraszt kijelentette: „a király holdkóros (*lunatic*), mint az apja is volt”. Nyolc évvel később két sussexi gazdálkodó a piactéren beszélgetve azt mondta, hogy „a király egy valódi bolond (*a naturell fool*), gyakran tartogat a kezében egy botocskát, melynek a végén egy madár ül, és ezzel játszik, mint afféle bolond.”⁵²

Ezek az egy-két mondatba tömörített, sommás kijelentések jellemzik a kegyelemlevelek politikai beszélgetésekre utaló részleteit. Valószínűleg egyszerű műfaji sajátosságról van szó, hiszen a kegyelemlevelek írói csak a legélesebb, leginkább sértő kijelentéseiket emelik ki – amelyet feltehetően úgyis feljelentettek a rosszakarók –, hogy aztán ittasságra, tudatlanságra vagy örültségre hivatkozva kérjék érte a király bocsánatát. A kegyelemlevél csak nagyon ritkán, például összeesküvés leírásakor bonyolódik bele eltérő vélemények fel-

⁴⁷ A Párizsi Polgár naplójában tükröződő információáramlás részletesebb elemzését lásd: Novák Veronika: „Párizsban mindenki erről beszélt...” Hírek egy 15. századi Párizsi Polgár naplójában. *Aetas*, 1999/4. 100–122. A párizsi informális kommunikációban keringő hírek tematikájának vizsgálatát a napló azon bejegyzései alapján végeztem el, amelyeket a naplóíró az „azt beszélték”, „mindenki azt beszélte a városban” kitéllettel jegyzett fel.

⁴⁸ Gauvard, Claude: Rumeurs et stéréotypes à la fin du Moyen Age. In: *La circulation*, 157–177. Ha egy gonosztevőt tolvajlással gyanúsítottak, neve mellé rögtön odakerült a rabló, fosztogató, gyilkos megjelölés is.

⁴⁹ Douët d’Arcq 1863–1864. II. 180–181. 1416 körül beszélt így egy Párizs környéki földműves.

⁵⁰ Douët d’Arcq 1863–1864. I. 153. 1398-ban hangzott el: „Az orleans-i herceg meg fiatal, legszívesebben kockázik és szereti a szajhákat.”

⁵¹ Douët d’Arcq 1863–1864. II. 180., VI. Károly betegségéről és a társadalom reakcióiról részletesen: Autrand, Françoise: *Charles VI. La folie du roi*. Paris, 1986.

⁵² Clarke, Basil: *Mental Disorder in Earlier Britain. Exploratory Studies*. Cardiff, 1975. 196.

sorakoztatásába. 1430-ban a titkos szervezkedés résztvevői hosszan mérlegelik, hogy a párizsi helyzet és a *dauphin* katonai erejének ismeretében hogyan lehetne leghatékonyabban a franciák kezére játszani a várost.⁵³

A rövid kijelentésekben is észrevehető helyzetismeret és tájékozottság arra utal, hogy az egyszerű kézművesek is szívesen alkottak véleményt a fejük felett zajló nagypolitikáról, és valószínűleg el is gondolkoztak a felszínen zajló események háttéréről és következményeiről.⁵⁴ Földművesek és iparosok vitatkoztak az adókról, királyuk örültségéről, városi előkelők tárgyaltak az angol uralom hibáiról és az általuk legitimnek tartott király Párizsba juttatásáról, tudós klerikusok beszélgettek háború és béke kérdéséről. A közügyek iránti érdeklődés láthatóan a társadalom minden rétegében fellelhető. A kérdés az, hogy vajon megosztották-e egymással is véleményüket, szóba álltak-e egymással? Eljutott-e a tudós klerikus mondanivalója a kézműveshez, megtudta-e a kereskedő, milyen érdekek álltak a nagy nehezen megkötött béke háttérében, és viszont, a gazdag polgár vajon sejtette-e, miket mondtak a kocsmában az ott tanyázó gyanús elemek?

A középkori társadalomra gondolva legelőször a széttagoltság képe jelenik meg: a rendek, a foglalkozások, mesterségek hierarchiája, amely olyan pontosan kirajzolódik a különféle felvonulásokkal egybekötött ünnepeken.⁵⁵ Az információ áramlása is úgy él bennünk általában, mint egy felülről induló folyam, amely az egymás felett elhelyezkedő rétegeken átszűrődve csenevész patakocskaként ér el a társadalom alsóbb szintjeihez. A felsőbb rétegek döntenek, tanácskoznak és mindent tudnak, a „nép” pedig a tudás morzsáival is megelégszik ebben a nyilvánosság előtti világban.⁵⁶ Ezzel az általános modellel szemben fontos hangsúlyozni a középkori híráramlás közös, a társadalom minden rétegét érintő elemeit. Az aktuális eseményekre való utalásokat gyakran tartalmazó prédikációk, a kihirdetések, a fontos történéseket ismertető és értelmező nyilvános ceremóniák mindenki szeme láttára és füle hallatára zajlottak. Emellett nagy szerepet tulajdoníthatunk a városi életre jellemző közelségnek, hiszen a különféle társadalmi csoportokba tartozó elemek egymás mellett, ugyanannak a háznak különböző szintjein éltek, vagy mint lakók, vagy mint szolgák és gazdáik.

A kegyelemlevelekben megjelenő politikai tartalmú beszélgetések, a krónikákban gyakran idézett pletykák mellett más kommunikációs eszközök elterjedt alkalmazása is arra mutat, hogy a nagypolitika eseményei jelentős érdeklődést váltottak ki a társadalom alsóbb rétegeiben is. A politikai dalok érzékenyen reagáltak a legfrissebb eseményekre és gunyoros hangnemben értelmezték is azokat.⁵⁷ 1414-ben a párizsi zsinaton elítélték Jean Petit teológ-

⁵³ Longnon 1878. 301–308.

⁵⁴ Angliában az 1400-as évek elején az alsóbb néprétegek is markánsan kifejezték véleményüket királyuk legitimitásával és kvalitásaival kapcsolatban. Ezeknek a megnyilvánulásait vizsgálja Walker, Simon: *Rumour, Sedition and Popular Protest in the Reign of Henry IV. Past and Present.* 2000/1. 31–65.

⁵⁵ Például a királyi bevonulásoknál vagy a temetési menetben, és a városi ünnepeken. Lásd: Bryant, Lawrence M.: *La cérémonie de l'entrée à Paris au Moyen Age.* Annales E. S. C. 1986/3. 513–542. A városi társadalom és az ünnepek kapcsolatáról több tanulmány található: *La religion civique à l'époque médiévale et moderne (Chrétienté et Islam).* Szerkesztette: André Vauchez. Rome, 1995.

⁵⁶ DUBY, Georges: *The Diffusion of Cultural Patterns in Feudal Society. Past and Present,* 1968/2. 3–10.; Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Budapest, 1993. Habermas elméletének sokat vitatott középkori részében a reprezentatív nyilvánosság azt jelenti, hogy a társadalom csak a hatalomgyakorlás külsődleges, ünnepélyes részét szemlélheti a tényleges hozzászólás helyett.

⁵⁷ A 18. századi Párizs pletykáit és politikai gúnydalait vizsgálja rendőrségi besúgók jelentései alapján Darnton, Robert: *An Early Information Society: News and the Media in Eighteenth-Century Paris.* *American Historical Review.* 2000/1. 1–35.

gus beszédét, amelyben hét évvel korábban igazolni próbálta a király öccsének Félelemnélküli János burgundi herceg által történt meggyilkoltatását. A burgundi párttal ez idő szert szemben álló párizsi vezetés nyilván nem bánta (sőt, talán elő is segítette), hogy a nép körében nem sokkal ezután az esetet taglaló és a herceg jó hírét befeketítő gúnydalokat kezdtek énekelni.⁵⁸ Az énekeknek hivatásos terjesztői is voltak, akiket a hatalom időnként megpróbált kordában tartani. Az egyházzsakadás egyik kényes pillanatában például egy királyi rendelet előírta minden énekmondónak (*ditteurs, faiseurs de ditz et de chansons, menestrels*) „hogy ne költsenek, mondjanak vagy énekeljenek tereken vagy másutt semmiféle mondásokat, rímeket vagy énekeket, amelyekben említés történne a pápáról, a királyról és a hercegekről az egyház egységének ügyét illetően”.⁵⁹ Maguk a dalok csak nagyon kis számban maradtak fenn, de úgy tűnik, a politika szereplőinek számolniuk kellett velük, és a bennük kifejeződő, alulról jövő véleményekkel.

Forrásaink vizsgálata alapján képet kaphattunk a középkor végi nem hivatalos kommunikáció környezetéről és hangulatáról. Kiderül belőlük, hogy mind a kémkedés, mind a magánlevelezés is meglehetősen kétértelmű tevékenység volt: a kémkedés beépült a mindennapokba, és bárki tapasztalatokat szerezhetett róla, míg a levelezés, az információk továbbítása már önmagában is gyanús tevékenységgé vált. A politikai véleménynyilvánítás gyakorlatát a merészség, szókimondás jellemezte, és a hétköznapi beszélgetések, éneklések könnyen billentek át a hatalmat sértő megnyilvánulásokba. Lássuk, hogyan működött a kommunikációnak ez a kétarcúsága egy konkrét, részletesen bemutatott esetben.

A kémkedő asztrológus

1414 augusztusában Regnault de Montet párizsi könyvkereskedő felkereste régi ismerősét, Jean Fusoris mestert, a Notre-Dame székesegyház kanonokját.⁶⁰ Elmondta neki, hogy az angliai Norwich püspöke⁶¹ nagyon szeretne vele megismerkedni, mert hallotta, hogy foglalkozik asztrológiával. Fusoris el is látogatott az angol főpap párizsi szállására. Nem sokkal később hét sárgaréz asztrológiai műszert vitt a palotába, hogy eladja a püspöknek, aki 400 *écu*-t kínált értük. Az összeg felét át is adta Fusoris-nak, az ígérettel együtt, hogy nemsokára elküldi neki a fennmaradó 200 *écu*-t is. A püspök nemsokára hazatért Angliába, majd 1415 februárjában ismét Párizsba érkezett. Fizetni azonban ekkor sem fizetett. Két látogatása alatt a lakhelyeül szolgáló főúri paloták számos kézműves, értelmiségi, könyvtáros és művész gyülekezőhelyévé váltak: a püspök műértőnek mutatkozott, és úgy tűnt, szeretné kihasználni a francia királyi székhely kínálta intellektuális lehetőségeket. Több ízben feltűnt környezetében a már említett Fusoris és Regnault de Montet mellett Pierre de Milan, orvos, valamint Pierre de Véronne, Jean de Berry herceg könyvtárosa is. Mind a jó üzlet reményében tették tiszteletüket a püspöknél, és valóban, jó néhány könyv és ötvösmunka cserélt gazdát a találkozások során.

⁵⁸ La chronique du Religieux de Saint-Denis V. 276–278.

⁵⁹ Városi rendelet 1395-ből. Archives Nationales Y2 fol. 123. Itáliában a *cantastorie*, énekmondó szerepét vizsgálja Niccoli, Ottavia: *Prophecy and People in Renaissance Italy*. Princeton, 1990. 12–19.

⁶⁰ Fusoris orvostudományt és teológiát tanult a párizsi egyetemen, majd az orvostudományi karon előadásokat is tartott az 1390-es évek végétől, lásd: Chartularium. IV. 11., 24. etc. A párizsi Bibliothèque Nationale két kéziratos munkáját őrzi: *Canones de motibus planetarum* (ms. lat. 7290) és *Astrolabium* (ms. lat. 7405). A székesegyházról és a káptalanról lásd: *Huitième centenaire de Notre-Dame de Paris*. Paris, 1967.

⁶¹ Richard Courtenay, az oxfordi egyetem volt kancellárja, V. Henrik fiatalkori barátja. Fusoris pere alatt, Harfleur ostrománál halt meg, 34 éves korában.

Ennek a kis körnek a létéről nem szerezhettünk volna tudomást, ha a Franciaország és Anglia között éppen ekkor újraéledő százéves háború nem alakítja úgy az eseményeket, hogy a Jean Fusoris és Norwich püspöke közötti kapcsolat egyszerre a hatalom érdeklődését is felkeltette. Norwich püspöke ugyanis diplomáciai küldetésben érkezett Párizsba 1414 augusztusában, V. Henrik, a nemrég trónra lépett angol király nevében, aki visszakövetelte a valamikor Hódító Vilmos és utódai kezén levő területeket, ismét bejelentette jogát a francia koronára, valamint feleségül kérte Franciaországi Katalint, VI. Károly lányát. A király a burgundi herceg birtokai ellen vezetett hadjárat miatt éppen nem tartózkodott Párizsban,⁶² így az angol követség dolgavégezetlenül távozott. 1415 februárjában tértek vissza, hogy ismét tárgyaljanak a házasságról és a területátadásokról, azonban az elvi egyetértés és a szép szavak mellett semmilyen konkrét megegyezés nem született. Abban állapodtak meg, hogy egy francia küldöttség utazik Angliába rövid időn belül, és ez tárgyal majd a részletekről. A küldöttséget a bourges-i érsek vezette, és tagjai között ott találjuk Jean Fusoris-t is. 1415. június közepén érkeztek Angliába, amikor Henrik már megunt a várakozást és seregei élén elindult, hogy átkeljen a csatornán. Az érdemi tárgyalások július 2-án kezdődtek és öt nap alatt zátonyra is futottak. Henrik így kitért a fegyveres fellépés mellett, augusztus elején seregével partra szállt Normandiában, egy hónapos ostrom után bevette Harfleur városát. Hazatérés közben, 1415. október 25-én megütközött a francia lovagi seregekkel Azincourt mellett, és fényes győzelmet aratott. A francia lovagság színe-virága elesett a csatában vagy fogságba került. A hatalomból kiszorított burgundi herceg, Félelemnélküli János, aki szövetségre lépett az angolokkal és távol maradt a csatározásoktól, serege élén Párizs felé indult. A vele szemben álló armagnac párt azonban szigorú ellenőrzés alatt tartotta a várost, és minden behatolási kísérletet megghiúsított. 1416 elején több párizsi burgundi-barát összeesküvést lepleztek le és toroltak meg véresen.

De mi köze volt mindehhez egy látszólag békés párizsi kanonok-asztrológusnak? 1415. augusztus 27-én Normandiában elfogtak egy fiatal papot, Raoul le Gay-t, akinél gyanús levelet találtak. Kiderült, hogy angol fogságba esett, és Norwich püspöke bízta rá az írást, hogy juttassa el Párizsba Jean Fusoris-hoz. A levélben a püspök arra kéri a meg nem nevezett címzettet, hogy tudassa vele a dolgok állását Franciaországban, ahogy ezt még annak idején megígérte neki. Raoul le Gay azonban nem jutott el Párizsba, mert pár órával indulása után Montivilliers-ben megállították, majd letartóztatták.

A hír rögtön eljutott Párizsba, ahol 1415. szeptember 6-án Fusoris-t a Petit Châtelet börtönébe vitték, és már másnap kihallgatta a párizsi királyi bíró (*prévôt*). A következő héten letartóztatták és kihallgatták Jean du Berle-t, Fusoris szolgáját, valamint a Norwich püspökével kapcsolatban álló értelmiségiek közül hármat, Regnault de Montet könyvkereskedőt, Pierre de Véronne-t és Pierre de Milan orvost. December közepén Párizsba hozatták Raoul le Gay-t és meghallgatták az ő vallomását is. 1416. január végén a Notre-

⁶² 1414. július végétől szeptember elejéig Arras városát ostromolták a királyi seregek. Franciaországot az 1400-as évek elejétől polgárháború osztotta meg, amelyben az ősrült VI. Károly unokatestvérei és nagybátyjai küzdöttek az ország irányításáért. A két szembenálló párt, az armagnac-ok (az Orléans hercegek hívei) és a burgundiak felváltva kerítették hatalmukba Párizst az uralkodóval együtt, vették át a kormányzást. 1413 végén az armagnac-ok kiszorították a hatalomból a burgundi herceget, Félelemnélküli Jánost, majd 1414 tavaszától hadjáratot vezettek a hűségére esküdött városok meghódításáért. Ennek záróakkordja volt Arras ostroma, amelyet hosszúra nyúló béketárgyalások követtek. A pártharcokról és a polgárháborúról lásd: Guenée, Bernard: *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407*. Paris, 1992. (a továbbiakban Guenée 1992.); Schnerb, Bertrand: *Les Armagnacs et les Bourguignons. La maudite guerre*. Paris, 1988.

Dame káptalanja elérte, hogy az ügy átkerüljön a saját hatáskörébe.⁶³ Február végétől március közepéig így a káptalan kijelölt tagjai és a Parlamentből delegált tanácsosok hallgatták ki az újabb tanúkat, az Angliába küldött követség vezetőit és egy tagját, Jean Andréé-t, aki a legszorosabb kapcsolatban állt Fusoris-szal. Ezek után március 26. és április 2. között Fusoris-t vetették alá részletekbe menő kihallgatásnak, majd szembesítették Raoul le Gayvel, és lehetőséget adtak neki, hogy bizonyítani próbálja, nem is ő volt a címzettje a gyanús levélnek. A per végül 1416. július 24-én fejeződött be. A bírák döntő bizonyítékok hiányában felmentették a vádlottat, azzal a feltétellel, hogy rövid utazások kivételével nem hagyhatja el Párizst és nem léphet kapcsolatba a burgundi herceg híveivel.

Vajon milyen kémnek képzeltek el a bírák az előttük álló vádlottat? Nyilván nem gondolták, hogy kényszer hatására cselekedett, mint a hadifoglyok, azt sem feltételezték róla, hogy a hadállások között lopózva szerezte az angoloknak átadott információkat. A perben feltett kérdésekből kiderül, hogyan képzeltek el egy művelt értelmiségi kémme választ.

Az első kérdések a kapcsolatfelvételre (*acoïtance*) irányultak, és úgy tűnik, mintha a bírák egy csábítási hadművelet elemeit próbálták volna felderíteni. Fontos volt a kapcsolat létrehozása: az ürügy az asztrológia tudománya volt, amely a püspök és a kanonok érdeklődési körébe is beletartozott. A kapcsolat további találkozások során fejlődött egyre mélyebbé, és ez nagyon érdekelte a bírákat. Minden tanúnak feltették a kérdést, vajon jó ismerősök (*bien acoïtés*) voltak-e a püspök és Jean mester, és szívélyesen fogadták-e egymást (*faisoyent honne chiere*).⁶⁴ Az érzelmi köteléket valószínűleg azért próbálták ilyen alaposan felderíteni, mert Norwich püspök kémkedésre felszólító levelében többször hivatkozik az őket összekötő barátságra (*affectio cordis, amicitia*).⁶⁵ Ugyanígy kíváncsiak voltak a találkozások gyakoriságára is. A kapcsolattartást a püspökkel és általában az angolokkal a *repairer* és *frequentur* (tartózkodik valahol, gyakran látogat) igékkel fejezték ki, amelyek szintén az ismétlődést, az állandóságot emelik ki.

Hogyan mutatták be a tanúk a püspökkel kialakított viszonyukat? Fusoris egy alkalommal használt a bírák által sugallt szavaktól eltérő kifejezést, amikor a közte és a püspök között kialakult közeli kapcsolatra *familiaritas*-ként utal.⁶⁶ Ezt a *familiaritas*-t egyik tanú sem a találkozások gyakorisága, hanem inkább tartalma révén határozta meg, egyrészt a püspökkel és más angolokkal folytatott társalgásra, beszélgetésre utaló szavakkal (*converser, conversation, communication*). Másrészt rendkívül nagy szerepet kapott a közös étkezés, amely már önmagában egy még elmélyültebb kapcsolat biztos jele. Pierre de Milan fogalmazta meg a két szint elkülönülését, amikor elbeszélte, hogy a püspöknél járva „kétszer vagy háromszor látta társalogni és ott tartózkodni Jean Fusoris mestert, Pierre de Véronne mestert és a már említett Regnault de Montet mestert, és ő maga ott is ebédelt a püspökkel az említett Fusoris társaságában, de a többiekkel nem.”⁶⁷ Fusoris-nál is megtalálható a tartalom kettőssége: „gyakran ment a püspök házába, társalgott vele, sőt még együtt is evett és ivott vele”.⁶⁸ Regnault de Montet fontosnak tartotta elmondani, hogy Pierre de

⁶³ A Párizshoz köthető bűnesetekben a Châtelet királyi bírósága az illetékes. Klerikusok és az egyház városi birtokain élő világiak felett azonban az illetékes egyházi bíróság ítélkezett, általában a párizsi püspök, de a kanonokok saját káptalanjuk ítélete alá tartoztak. Vitás esetekben a párizsi Parlament, a királyság legfelsőbb bírósága döntötte el, érvényesíthető-e vagy sem az egyházi privilégium.

⁶⁴ Procès 185.

⁶⁵ Procès 213.

⁶⁶ Procès 265.

⁶⁷ Procès 197–198.

⁶⁸ Procès 232.

Véronne még a házában is fogadta a püspököt kíséretével együtt, és látta, hogy együtt étkeztek!⁶⁹

Az első lépések, a kapcsolat kiépítése és elmélyítése után következett a konkrét megbízás: a bírák kérdései a pénz, az ígéretek, a szolgálatok körül kezdtek forogni. Elsősorban az érdekelte őket, történt-e konkrét felkérés az árulásra, megbízták-e az angolok valamivel Fusoris-t vagy a többi tanút. A per egész folyamán mindenki tagadta ezt a feltételezést, ám az első kihallgatás legvégén Fusoris gyanús kijelentést tett: „Item, azt mondta, mikor megkérdeztük tőle, hogy amikor az említett püspök legutóbb eltávozott Párizsból, megkérte őt, hogy írjon neki az itteni dolgokról Angliába, ahova éppen hazatért, amibe a vádlott bele is egyezett, de, amint mondta, nem csinált semmit.”⁷⁰ Tíz nap elteltével, az értelmiségi kör többi tagjának kihallgatása után tértek vissza erre a kérdésre a bírák. Ekkor azonban Fusoris határozottan tagadta, hogy bármire is ígéretet tett volna, és állítása mellett később is kitartott.⁷¹ Az ígéret mellett a szövetségzés (*promesse et alliance*) kifejezést használták még a bírák az elítélendő kapcsolat meghatározására. Jean de Berle, Fusoris szolgájának esetét a bírák több irányból közelítették meg. Egyrészt megkérdezték tőle, tett-e valamilyen esküt (*serement*) gazdájának – ez nyilván valamiféle másodlagos részvételre utal Fusoris kémkedésében, valamint hogy ő maga tett-e ígéretet vagy kötött-e szövetséget az angolokkal, tehát nem vált-e ő maga is kémmé.⁷² Jól látható, hogy a kétféle kémtevékenység szóhasználat szintjén is pontosan elhatárolódik.

Mi állhatott az egyik fél ígéretével szemben? Természetesen valamiféle juttatás, pénzjutalom, ajándék, vagy akár hosszabb távú anyagi biztonság ígérete: Pierre de Milan és Jean Fusoris is beszámol arról, hogy Norwich püspöke Angliába hívta őket, pénzkereset reményében. Az orvos el is fogadta az ajánlatot, fél évet töltött Angliában, gyógyította az angol királynét, nemes urakat és Londonban élő lombard kalmárokat, és ezért fizetséget kapott. Fusoris is hajlott arra, hogy pár hónapot Angliában dolgozzon, még Jean de Berle-t is megkérdezte, hajlandó lenne-e vele tartani. Elmondásuk alapján úgy tűnik, ebben semmi kivetnivalót nem láttak, pedig a politikai helyzet a két ország között egyre feszültebbé vált, bár a tárgyalások kimenete még nyitott volt – mindketten remélték, hogy létrejön a béke garanciáját jelentő királyi házasság. Az alkalmi szolgáltatásoknál erősebb köteléket, az angol király szolgálatába állást Norwich püspöke ugyancsak felajánlotta mindkettőjüknek, ezt azonban a békekötés előtt egyikük sem akarta elfogadni: ez már a jelek szerint hűtlenségnek számított volna a francia királlyal szemben.

Bár Raoul le Gay esetében nagy szerepet játszott a kényszer, hiszen hadifogoly volt az angolok táborában, mégis találkozunk a Fusoris-nál alkalmazott beszerzési kísérlet egyes elemeivel is. Norwich püspöke egyrészt pénzt és egyházi javadalmakat kínált a több napig húzóódó rábeszélés során, másrészt azzal fenyegette, hogy Angliába hurcoltatja. Amikor

⁶⁹ Procès 191.

⁷⁰ Procès 178.

⁷¹ Procès 179. Azt állította, hogy félreértés történt, az írnok rosszul írta le a szavait, és furcsállotta, hogy nem olvasták vissza vallomását az ülés lezárása előtt, ahogy az szabályszerű lett volna. 1416 márciusában a káptalani bíróság visszatért a kérdésre, és kikérdezték a kihallgatás vezetőjét és az írnokot, akik némi érthető bizonytalankodás után azt vallották, hogy Fusoris valóban tett ilyen kijelentést, amit ők bizonyítéknak is tartottak árulására, de a hosszúra nyúlt kihallgatás után tényleg nem olvasták fel neki a vallomását. Mind nagyon fontosnak tartották Fusoris kijelentését, a vallomás során az elnök külön elismételte Fusoris válaszát az írnoknak, hogy jól jegyezze le – ekkor történt talán a félreértés? De lehetséges, hogy Fusoris csak később ért rá, milyen veszélyben van és ezután kezdett el tagadni. Procès 227–230.

⁷² Procès 185–186.

a fiatal pap (látszólag?) beleegyezett, ünnepélyes esküt kellett tennie, hogy átadja a rábízott levelet és a szóbeli üzenetet is.⁷³

Milyen tevékenységre számítottak egy Fusoris formátumú kém esetében a bírák? Titkos információ átadásával gyanúsították a kanonokot, éppen ezért azt keresték, hogy írott vagy szóbeli kommunikációjában találhatóak-e megengedhetetlen tevékenység nyomai. Fusoris párizsi ismerőseitől az esetlegesen Angliába juttatott hírekről érdeklődtek, így a Norwich püspöke körül kialakult kis társaság tagjainak feltett kérdéseik leggyakrabban a levelezés körül forogtak. Küldött-e, vagy ígért-e a gyanúsított vagy éppen a tanú írott tudósításokat a francia királyság helyzetéről? Szolgájától azt tudakolták, járt-e egyedül Angliában gazdája parancsára, tehát vitt-e üzenetet vagy levelet.⁷⁴ Láttuk, hogy Fusoris viselkedése tartalmazott gyanús elemeket, hiszen rögtön az első kihallgatása során elismerte, hogy tett ígéretet az írásos információszolgáltatásra.⁷⁵ Jóllehet az egyházi bíróság elfogadta azt a magyarázatot, hogy félreértés történt, és az ítéletben is ez a vélemény jelent meg, Fusorisról kiderült, hogy később valóban próbált üzenetet küldeni a püspöknek, állítása szerint a pénze miatt. Két terve volt: egyrészt felkereste Jean Raponde párizsi kereskedőt, aki ajánlotta neki, hogy ír az érdekében Bruggében lakó rokonainak és barátainak, hogy írjanak tovább Angliába. Másrészt elhatározta, hogy az Angliába induló követség egyik tagjára bíz egy Norwich püspökének címzett cédulát, amelyben a neki járó pénzt sürgeti.⁷⁶ A második tervből nem lett semmi, hiszen Fusoris hosszas könyörgés után rávette a követség vezetőjét, a bourges-i érseket, hogy kísérőként személyesen csatlakozhasson az Angliába tartó népes társasághoz,⁷⁷ az első kísérlet eredményéről azonban olyan bizonytalanul nyilatkozik („*mégis azt hiszi, hogy Raponde semmiféle levelet nem küldött Bruggébe ebben az ügyben*”), hogy lehetségesnek tartom, a kanonok felhasználta a nemzetközi kereskedelmi levelezés csatornáit, és üzent a püspöknek.

Amikor kiderült, hogy a követséggel tarthat, Fusoris a kegyelemlevelek által leírt gyakorlat szerint járt el: felkereste régi ismerősét, Adam Cousinet-t, a celesztinusok priorját, és megkérdezte, nem akarna-e Angliában tartózkodó szerzeteseinek levelet küldeni. A feltételezése helyes volt, de a prior végül a követség másik tagjával küldte el a leveleket, mivel Fusoris-t túlságosan burgundi pártinak tartotta és nem akart általa üzenni.⁷⁸ A per ennek a gyakorlatnak másféle, kevésbé önzetlen felhasználására is ad példát. Pierre de Milan, Fusoris-hoz hasonlóan, szintén szeretett volna kijutni Angliába 1415 nyarán, hogy a remélhetőleg sikeres békeszerződés után nyomban angol udvari szolgálatba állhasson. Neki azonban nem engedélyezték, hogy a követséggel tartson, ezért más módszerhez folyamodott: kapcsolatai révén elérte, hogy Richemont hercege vele küldjön leveleket édesanyjának, az angol anyakirálynőnek.⁷⁹ Ez a küldőnci funkció lehetővé tette számára, hogy királyi menlevelet kapjon VI. Károly egyik titkárától. Kapóra jött neki, hogy egy lombard ló-

⁷³ Procès 207., 210.

⁷⁴ Procès 182.

⁷⁵ Procès 229.

⁷⁶ Procès 238.

⁷⁷ A királyok közötti diplomáciai küldöttségek gyakran rendkívül sok személyből álltak. Juvénal des Ursins szerint Norwich püspöke 500 lóval érkezett (Juvénal 500.), egy 1395-ben Párizsba küldött követség tagjai pedig 900–1000 lovat hoztak magukkal (Archives Nationales Y2 fol. 111). A küldöttség mindegyik vezetője bizonyos számú kísérőt, szakértőket, szolgákat vihetett magával, és Fusoris szerencsére belefért ebbe a keretbe. Procès 223.

⁷⁸ Procès 222.

⁷⁹ Procès 198–199. Jeanne de Navarre, IV. János bretagne-i herceg özvegye 1403 elején kötött házasságot IV. Henrik angol királlyal. Jeanne fiai Franciaországban maradtak a francia király és a burgundi herceg gyámsága alatt.

kupec éppen akkor indult Angliába, így csatlakozott hozzá, és a követeket megelőzve eljutott az angol udvarba.

A perben főszerepet játszó, Norwich püspöke által küldött levél szintén követi az általánosan megfigyelt gyakorlatot. Raoul le Gay-nek ugyanis nem csupán a papírt kellett átadnia. A levél udvarias és némileg homályos fordulatai helyett ugyanis a rábízott szóbeli üzenet tartalmazta a valós információkat és kérdéseket. Számszerűen el kellett mondania Fusoris-nak, mekkora volt Henrik serege és felszerelése, viszonzásul meg kellett tudnia, készül-e már a francia sereg az angolok ellen és ha igen, mekkora erővel, valamint hogy a trónörökös és a burgundi herceg csapatai is a királlyal tartanak-e.⁸⁰

A francia követség tagjaitól a bírák inkább Fusoris szóbeli kommunikációja felől érdeklődtek. Különösen érdekelte őket, hogy vajon angliai tartózkodásuk idején mindig szem előtt volt-e Fusoris vagy nyílt lehetősége titkos találkozásokra. Fontos kérdéssé vált, vajon miért késett el vagy maradt távol több ízben a követek közös étkezéseitől, amire minden tanú kitért (Fusoris arra hivatkozott, hogy gyakran tért haza gyalog a tárgyalások helyszínéről, valamint hogy egyedül imádkozott). Gyanúsnak tartották, hogy több ízben négy szemközt beszélt Norwich püspökével, amíg a követek a házasságról tárgyaltak, sőt egyik éjszaka még a püspök lakhelyére is elment egyedül, bár, állítása szerint, a főpapot nem találta otthon. Már Párizsban is többször beszélgetett tanúk nélkül a püspökkel, aki az angol király beteges alkataráról vagy kiváló tehetségéről beszélt neki, és Angliába hívta a kanonokot – ezekre a meghitt alkalmakra a szálláshelyeül szolgáló főúri paloták kertjében került sor, sétálgatás közben.⁸¹ Fusoris vallomásából kiderül, hogy a követek elfoglaltsága alatt a tárgyalóterem ajtaja előtt álldogálva gyakran elegyedett beszélgetésbe a francia és az angol szolgálkkal, klerikusokkal – néhányukkal még inni is leült. Két ízben bemerészkedett egy angol kocsmába is, ahol ismeretlenekkel: egy angol pappal, valamint egy harfleuri kereskedővel társalgott hosszú ideig.⁸² A gyanús viselkedés csúcspontját az jelentette, hogy beszélt (saját állítása szerint csupán két udvarias mondatot) magával az angol királlyal is, amikor néhány asztrológiai könyvet adott át neki.

A bírák kérdéseiből és a tanúk elbeszéléséből kiderül, mit tartottak veszedelmesnek Fusoris-ban, mi volt az, amit el tudott volna árulni az angoloknak. Mind a bourges-i érsek, mind a liseux-i püspök kifejtette, hogy eleinte azért nem akarták magukkal vinni a kanonokot, mert közismert burgundi-pártisága (*parcialitas*) miatt attól tartottak, feltárhatja az angoloknak a francia királyság fő gyengeségét, belső megosztottságát (*divisio regni*).⁸³ Látuk, hogy Norwich püspökét valóban nagyon érdekelte ez a kérdés, hiszen a Raoul le Gay által küldött üzenetben külön rákérdezett arra, vajon a burgundi herceg és a trónörökös részt vesznek-e a király háborújában, tehát a belső viszálykodást félreteszik-e a külső ellenséggel szembeni védekezés idejére vagy sem.

Fusoris speciális tudása és ennek továbbadása szintén érdekelte a bírákat. Az asztrológia rendkívüli népszerűséget élvezett a társadalom felsőbb köreiben és a királyi udvarban is. A szerencse forgandósága és a mindkét királyságot sújtó csapások az isteni gondviselés mellett a vak végzet, Fortuna, valamint az égitestek befolyására irányították a figyelmet.⁸⁴ Fusoris láthatóan hozzáértő csillagásznak számított, ő is kijelentette, hogy a hét asztrológiai műszert rajta kívül nem sokan tudták volna megalkotni.⁸⁵ Az asztrológusok egyrészt azt vizsgálták, hogy a csillagok állása egy adott időpontban kedvez-e valamilyen tevékenység számára, másrészt hogy az ember születési időpontjában uralkodó égitestek mi-

⁸⁰ Procès 208.

⁸¹ Procès 235–236.

⁸² Procès 251., 268–269.

⁸³ Procès 223 és 225.

⁸⁴ Fortuna ekkoriban feltűnően megnövekedett szerepéről lásd: Guinée 1992. 71–81.

⁸⁵ Procès 234.

lyen cselekedeteket és tulajdonságokat rendelnek számára.⁸⁶ A király születésekor készült horoszkóp (*nativitas*) vagy az égitestek éppen aktuális elhelyezkedése (*dispositio*) így segítheti egy ország kormányzását és befolyásolhatja a királyi döntéseket is. A bírák ezért megkérdezték Jean de Berle-t, vajon tudott-e arról, hogy „az angol király *nativitását* átadták vagy megmutatták Fusoris-nak, és hogy Fusoris és más angliai klerikusok összegyűltek és egymás között különféle asztrológiai dolgokról tárgyaltak”.⁸⁷ Fusoris vallomásából kiderül, hogy a gyanúkvás jogos volt: valóban több ízben alkalmat nyílt szakmai tanácsot adni az ellenségnek. Norwich püspöke még Párizsban megmutatta neki *Henrik* naivitását, és afelől érdeklődött, nem fog-e a király megbetegedni a közeljövőben. Gyakorlatlanságára hivatkozva Fusoris udvariasan elhárította a kérdést.⁸⁸ Angliában egy teológiai doktor elegyedett beszélgetésbe a kanonokkal, majd ügyesen az asztrológiára terelte a szót és hirtelen előrántott a ruhája alól egy égitesteket ábrázoló rajzot. Hiába tárta azonban kétszer is Fusoris elé az ábrákat, saját állítása szerint ő „még látni sem akarta azokat, mivel nem volt már remény a békekötésre”.⁸⁹ Láthatóan az ellenséges király horoszkópjáról, tehát jövőjéről adott információ meghaladta a lojális viselkedés határait. Az éppen aktuális asztrológiai hatásokról viszont szívesen beszélt bárkinek. Bevallotta, hogy Párizsban Norwich püspökével együtt megvizsgálták, vajon kedvezőek-e az égitestek a házasságkötés létrejöttéhez, Angliában pedig, Henrik távozása után mind a francia követeknek, mind angol klerikusoknak kifejtette, hogy az angol sereg rossz időpontban indult el Franciaország felé, mivel a hold éppen fogyóban volt.⁹⁰

Nem csak asztrológiai jellegű tanácsokat osztogatott. Amikor az utolsó nap hajnalán Norwich püspökének szolgája végre átadta neki a régóta áhított 200 *écu*-t, azt üzent a püspöknek, hogy ha teheti, ne kövesse királyát a francia harcmezőkre, vagy menjen minél később.⁹¹ Néhány nappal később egy fegyverhordozó, aki már útban hazafelé érte utol a követeket és Henrik nevében ajándékokat vitt nekik, megkérte, fejtse ki részletesebben, miért ne szálljon hadba a püspök. Fusoris erre hosszan beszélt az angol király ingatag helyzetéről, belső ellenzékéről, kifejtette, hogy mennyire veszélyes volna így háborút indítani, amely vagy túl rövid és nem hoz eredményt, vagy túl hosszú, viszi a pénzt és nagy az esély a vereségre. Dicsérte a franciák felkészültségét, mindezt állítólag azért, hogy az angolok megijedjenek.⁹²

Egy kanonok, aki tanácsokat osztogat az angol királynak és Anglia nagyurainak, hogyan vezessék az országot – számunkra a helyzet nevetségesnek tűnhet, de a bírák komoly fenyegetésnek érezték Fusoris bőbeszédűségét és nyíltságát.⁹³ Az előttük álló vádlott angliai útja során láthatóan túl sok ismeretlennel állt szóba.

A perből a kérdések nyomán feltérképezhetővé válik Fusoris kapcsolatainak rendszere. A 17 elkülöníthető személy közül, akivel a kanonok a bíróságot is érdeklo beszélgetést folytatott, a legközelebbi kapcsolatban természetesen a szolgája, Jean du Berle állt vele,

⁸⁶ Ackerman Smoller, Laura: *History, Prophecy, and the Stars. The Christian Astrology of Pierre d'Ailly 1350–1420*. Princeton, 1994.; Minois, Georges: *Histoire de l'avenir. Des prophètes à la prospective*. Paris, 1996.

⁸⁷ Procès 186.

⁸⁸ Procès 236.

⁸⁹ Procès 243.

⁹⁰ Procès 175., 246.

⁹¹ Procès 247.

⁹² Procès 248–249.

⁹³ A pártok szembenállásának időszaka egyébként is felértékelte a valamelyes befolyással bíró csoportok (művelt klerikusok, módos polgárok, a jól szervezett mészárosceh tagjai) szerepét a támogatókat kereső királyi hercegek körében, akik nem fukarkodtak az ajándékokkal vagy a megkülönböztetett figyelemmel.

valamint két jogász a követségéből: Jean Andrée, parlamenti tanácsos és Gontier Col, a francia király titkára.⁹⁴ Velük osztotta meg bizalmas titkait, például azt, hogy végre megkapta a pénzt Norwich püspökétől a hazaindulásuk napján. A többieknek azt füllentette, hogy csak egy papírt kapott, amelyet egy párizsi bankárnál kell majd beváltania.⁹⁵ Legtöbb beszélgetőpartnere klerikus volt, Norwich püspöke, a bourges-i érsek, Norwich asztrológus klerikusa, az ismeretlen angol pap, a teológiai doktor és feltehetően Henrik asztrológusa is, akik az udvarban társalogtak vele. Szót váltott ezeken kívül az angol királlyal, Norwich szolgálóival és a feltehetően királyi szolgálatban álló fegyverhordozóval, valamint egy utazó kereskedővel is. Fusoris hasonló politikai témákról beszélgetett az inassal és a nagy hatalmú és nagy tudású érsekkel is, szerepét felfoghatjuk afféle közvetítőként: bekerült egy udvari környezetbe, nagyurak között forgolódott, akik megosztották vele véleményüket és kíváncsiak voltak az övére. Közben azonban saját státusa nem változott, így továbbra is fesztelenül társalgott alacsonyabb rangú egyházi vagy világi személyekkel. Ő maga és társai, a Notre-Dame 40–50 kanonokja, vagy az egyetemen előadó klerikusok természetesen kiemelkedtek az egyszerű plébánosok közül, de rangban meg sem közelítették a püspököket. Fusoris egy elejtett megjegyzése rávilágít a szerepek otthoni, párizsi megosztására. Ott ő volt az, akinek egy egyetemi ismerőse, a francia királyi udvar egyik tisztviselője adott át bizalmas információt, mely szerint az udvarban már korábban tervezték a francia követség Angliába küldését.⁹⁶

A bírák úgy látták, hogy Fusoris speciális tudása és pártossága mellett még gondatlan fecsegése miatt is veszedelmes eleme volt a francia követségnek, aki gyanús tevékenységével veszélybe sodorhatta mind a küldöttséget, mind a francia királyságot. Nem csak a bíróság látta ezt így. Úgy tűnik, a követek már eleve felkészültek az ilyen ténykedésekre, mivel a bourges-i érsek még Franciaországban arra intette a követség tagjait, hogy „ne folytassanak titkos megbeszéléseket az angolokkal és ne távolodjanak el az egyenes utaktól, amerre vezetik majd őket, ne kószáljanak az országban, nehogy úgy tűnjön mintha ki akarnának kémlelni valamit”.⁹⁷ Fusoris láthatóan minden szabályt áthágott, a követek azonban a bíróságtól teljesen eltérően reagáltak társuk nyílt viselkedésére. Nem akadályozták, hanem megpróbálták saját javukra fordítani a kanonok kapcsolatait. Amikor a tárgyalások zátonyra futottak, egy ideig teljes bizonytalanságban maradtak. Jean Andrée jól emlékezett rá, hogy három-négy nappal hazaindulásuk előtt „az érsek úr és a többi követ, akik semmit nem tudtak kideríteni az angolok ténykedéseiről, és nekik semmit sem akartak feltárni, úgy határoztak, megengedik Fusoris-nak, hogy az angolok közé menjen. Ő nagyon is alkalmas volt erre, mivel alkalma volt beszélni Norwich püspökével a pénz miatt, amivel a püspök tartozott neki”.⁹⁸ Fusoris feladata az volt, hogy „megpróbálja kideríteni az angolok szándékait, amiről aztán be kellett számolnia a követeknek”.⁹⁹ A kanonok szolgált is hasznos információkkal, a követek tőle tudták meg, hogy Norwich püspöke szerint másnap a király velük együtt fog ebédelni és választ ad a francia ajánlatokra, valamint az is kiderült, hogy másnap este Henrik elhagyja a várost. Fusoris arról is beszámolt, hogy látta az udvarban a burgundi herceg heroldját.¹⁰⁰

⁹⁴ Gontier Col a korai francia humanizmus jeles alakja. Coville, A.: Gontier et Pierre Col et l'humanisme en France. Paris, 1934.

⁹⁵ Procès 247.

⁹⁶ Procès 248.

⁹⁷ Procès 224.

⁹⁸ Procès 219.

⁹⁹ Procès, 242.

⁹⁹ Procès, 226.

⁹⁹ Alban – Allmand, Procès 223.

¹⁰⁰ Procès 242.

A követségen belül, úgy tűnik, működött valamiféle szintek közötti munkamegosztás. A hivatalos szinten a követek a tárgyalóteremben küzdöttek uralkodójuk érdekeiért, miközben az ajtó túloldalán hasonlóan fontos megbeszélések zajlottak. A követek menlevélinek védelmében különféle kívülállók is bejutottak az udvarba, akik saját érdekeik előmozdításán dolgoztak. Így jutott ki Angliába Fusoris mellett egy bizonyos Pierre Pilot, egy meg nem nevezett breton, valamint egy Cristoforo nevű lombard, aki valaha az angol királyné fegyvernöke volt.¹⁰¹ Magántermészetű ügyeik intézése mellett valószínűleg többüktől elvárták, hogy korábbi angliai összeköttetések révén megpróbáljanak titokban a követség céljait elősegítő információkhoz jutni. A magánszint így fedőtevékenységül szolgált a kémkedés titkos szintje számára. A követek kíséretét képező hivatalnokok és szolgák pedig alkalmasak voltak arra, hogy bármikor hírt vigyenek királyuknak Franciaországba a kinti eseményekről.¹⁰²

A Fusoris által említett burgundi herold epizódja is más fényben tűnik fel Juvénal des Ursins krónikája alapján, aki beszámol a követek utolsó, Angliában töltött napjairól. „Néhányan a franciák közül titokban érdeklődtek, hogy volt-e valamiféle szövetség Anglia királya és a burgundi herceg között, és úgy találták, hogy volt, igen nagy és titkos.”¹⁰³ Nem tudjuk, Fusoris mennyiben járult hozzá ehhez a hírszerző tevékenységhez, de meglepve tapasztalhatjuk: lehetséges, hogy kanonokunk valóban szolgált bizalmas információkkal – csak éppen a franciáknak.

A gyanakvás kora

Meghitt, négyszemközti beszélgetés vagy gyanús konspiráció? Társadalmi nyitottság a beszélgetőpartnerek irányában vagy kedvezés az angoloknak? Csevegés a dolgok aktuális állásáról vagy tanácsok az ellenségnek? Szakmai társalgás vagy az angol király támogatása? Nehéz volt dönteni, bár a bíróság végül döntést hozott. A felmentő ítélet feltehetően az egyházi bíróság számlájára írható, amelyről a korszakban köztudott volt, hogy általában kevésbé szigorú, mint például a Châtelet királyi bírósága, főleg ha az előtte álló vádlott történetesen a bírák egyik kanonoktársa.¹⁰⁴

A bizonytalanság azonban fennmaradt, és nem csak Fusoris pere tanúskodik erről. A kémkedés és az árulás határait nehéz volt meghatározni: hétköznapi viselkedésformák is, mint például egy levél átvétele vagy egy négyszemközti beszélgetés, könnyen gyanúba keverhették az embert. A 15. század eleje zavaros korszakot jelentett Franciaországban. A polgárháború nyílt fellángolásait gyorsan követték a békekötések, amelyek semmissé próbálták tenni az addig történeteket és barátokká az ellenségeket, majd néhány hónap múlva ismét felszínre kerültek a konfliktusok. A királyi hercegeket egyszer kiátkozták és törvényen kívül helyezték, majd nemsokára ők kerültek hatalomra, s ellenfeleiket juttatták hasonló sorsra. 1400 körül az ősi ellenség, Anglia éppen a francia királyság szövetségese és támasza volt. És ez a barátságos felszín fennmaradt egészen az utolsó pillanatig, amikor 1415 nyarán V. Henrik partra szállt Franciaországban. Fusoris története a nagy változást megelőző utolsó hónapokban játszódik. Az ekkor történt fordulat azonban csak egy volt a 14–15. századi politika hullámvásárai közül, amelyeket a kegyelemlevelekben is megjelenő levelezőpartnerek és beszélgetőtársak átéltek. Ilyen helyzetben bizony nehéz volt megállapítani, ki tartozik a „jó franciák” közé, ahogy Jean Andrée kifejtette vallomásaiban.¹⁰⁵ Az

¹⁰¹ Procès 226.

¹⁰² Alban – Allmand 78–79.

¹⁰³ Juvénal 505.

¹⁰⁴ Ezt próbálták kihasználni a bűnözők, amikor tonzúrát nyíráttak a fejükre, hogy klerikusnak mondhassák magukat, és egyházi bíróság elé kerüljenek. Geremek, 166–174.

¹⁰⁵ Procès 218. „unum de bonis Gallicis”.

addigi határvonalat a „*parcialitas*” jelentette, és ebben Fusoris az éppen aktuális kormányzat szemében a rossz oldalon állt, hiszen a burgundi herceget pártolta az armagnac-ok irányította Párizsban. A bírósági tárgyalás akkor kezdődött, amikor a „jó franciaság” kritériuma kezdett fölébe kerekedni a burgundi vagy armagnac megkülönböztetéseknek. Talán nem véletlenül tartják a százéves háború lezáró szakaszát, Azincourt, Jeanne d’Arc és az angolok kiűzésének időszakát fordulópontnak a francia nemzeti tudat kialakulásának történetében.¹⁰⁶

Jean Fusoris és ismerőse, Pierre de Milan, aki hozzá nagyon hasonló tevékenységet folytat ezekben a hónapokban, bár mindenben egy kicsivel tovább jut el, mint kanonokunk, láthatóan ugyanazt a társadalmi csoportot képviselik, mégpedig a mozgékony, viszonylag független foglalkozású értelmiségit. Elvégezték az egyetemet, majd nem a biztos királyi hivatalvállalás vagy egyházi karrier mellé szegődtek, hanem olyan tevékenységet folytattak, amely pártfogók keresésére és utazgatásra ösztönözte őket: orvos és asztrológus lett belőlük.¹⁰⁷ Pierre de Milan Angliába utazott, hogy befolyásos klienseket szerezzen, Fusoris órákat készített az orléans-i hercegnek (1397-ben), majd az aragón királyt és XXIII. János pápát kereste fel asztrológiai munkáival.¹⁰⁸ Érthető, hogy mindkét értelmiségi kapott az alkalmon, hogy egy gazdag főpap kegyét elnyerjék. S hogy az a főpap angol volt? Hiszen a békéről jött tárgyalni, mi kivetnivaló lett volna benne? Ugyanúgy nem látták, milyen baj származhatna abból, hogy elfogadják a püspök hívását és az angol udvarban dolgoznak egy ideig. Az is megfordult a fejükben, hogy az angol király szolgálatába állnak, bár vallomásukban ezt a békekötés létrejöttéhez kötötték, tehát (legalábbis utólag) érzékelték az idők bizonytalanra válását. Állításuk szerint szakmai kérdésnek tekintették, hogy megvizsgálják angol pácienseiket, vagy hogy választ adjanak a hozzájuk intézett asztrológiai kérdésekre – de nem mindegyikre, ahogy Fusoris utólag állította. Életformájuk, nyitott kapcsolatrendszerük, patrónuskeresésük és kommunikációs stratégiáik az új helyzetben már a lojális viselkedés addig is bizonytalan határain kívül kerültek, még akkor is, ha (valószínűleg, de nem biztosan) nem szolgáltattak titkos információkat az ellenségnek. A per jól mutatja az új helyzetet képviselő bíróság és a lassan reagáló gyanúsítottak véleménykülönbségeit. A két fél párbeszéde lehetővé teszi, hogy betekintést nyerjünk a középkor végi informális kommunikáció szövevényes gyakorlatába.

¹⁰⁶ Lásd például: Beaune, Colette: *La naissance de la nation France*. Paris, 1985.

¹⁰⁷ Fusorisnak az asztrológia afféle jövedelmező mellékfoglalkozást jelenthetett, hiszen kanonoki javadalommal rendelkezett és tanított az egyetemen.

¹⁰⁸ Proccs 231. *Chartularium IV*. 24.

VERONIKA NOVÁK

*Suspicious Affairs: Legal and Illegal Communication
in Late Medieval France*

The author first presents the general practice of late medieval intelligence, private correspondence and political conversations. The most suitable types of sources for such investigation are the records of the administration of justice, the documentation of lawsuits and the letters of pardon containing detailed descriptions of cases.

During the fourteenth and fifteenth centuries official spies acted in large numbers among the warring parties, though espionage was not limited to their activity only. Many war prisoners had to provide information in return for their ransoms. On the other hand, the inner conflicts dividing France as well as its internal and external wars brought about the denunciation and general distrust as a widespread practice among the civil population as well.

In the Middle Ages only the official and commercial correspondence had their own, permanently functioning channels of communication. The central and local powers, the princes as well as the companies involved in long-distance trade often employed numerous official messengers. Private persons, however, relied upon occasional dispatch-runners. It might be an established practice that those setting out for a longer journey offered their acquaintances to deliver their letters. The analysis of the judicial sources reveals numerous, closely interwoven channels used in correspondence, where – besides the written word – the verbal message and the objects sent in order to certify authenticity also played an important role. Sending a message was *per se* regarded a suspicious activity, therefore, when the domestic political situation seemed more dangerous, the local powers tried to control entirely this way of communication.

The borderline between political discourse and high treason, or even conspiracy, was rather uncertain. The receptive atmosphere of urban taverns, as far as wide social layers are concerned, often provided shelter for perturber speeches. The conversations frequently focused on the atrocities of soldiers, or discussed the misdeeds of the government, or even the king himself. The interest in political issues was a characteristic feature of all social layers.

Having outlined the general practice, a case study is presented analysing a lawsuit on espionage that happened in Paris in 1415–1416. The defendant was an astrologist who had been accused of giving advice to the English before the campaign against France in 1415. As the questions of the judges aimed at disclosing the stages of how a learned intellectual became a spy, they – at the same – expose for us what sort of activity was attributed to a secret agent at that time. The defendant, in his answers, rendered the suspicious activities to be fully accepted, moreover, the diplomatic delegation, he was the member of, not only tolerated but also used for its own purposes his communicational activity.

The changes in high politics of the period, the rapid transitions from peace to war, or from hostility to friendship, made it quite difficult for the society to establish the borderlines between legal and illegal communication. The general insecurity generated by the ruling power affected the entire activity of dispatch and made it suspicious as a whole. Therefore, individuals and social groups had to elaborate their own communicational strategies adjusting them to the ever-changing balance of power during the Hundred Years' War.